NATUR VÅRDS VERKET

Vårdprogram

Stora Karlsö fyrplats

2022

Vårdprogram
Stora Karlsö fyrplats
2022

Titel: Vårdprogram Stora Karlsö fyrplats
Utgiven av: Länsstyrelsen i Gotlands län
Diarienummer: 512-1736-22
Författare: Daniel Heilborn, Naturvårdsenheten
Foto | omslagsbild: Fyrbiträdesbostaden, Daniel Heilborn
Foto | inlaga: Anges i anslutning till bild. Om ej annat anges Daniel Heilborn
Kartbilder: Anges i anslutning till bild.
Tryckår: 2022
Tryckeri: Länsstyrelsen i Gotlands län, Visby.

Rapporten finns att hämta i PDF-format på Länsstyrelsens webbplats: www.lansstyrelsen.se/gotland

FÖRORD

Staten äger fastigheten Gotland Eksta St. Karlsö 1:5. Naturvårdsverket (NV) förvaltar marken och fyra byggnader på fyrplatsen, Fyrmästarbostaden, Fyrbiträdesbostaden, Mistmaskinhuset samt Förrådslängan. Hela fyrplatsen blev statligt byggnadsminne 1978. Det kombinerade Fyr- och bostadshuset förvaltas av Sjöfartsverket (SjöV) och omfattas av ett separat vårdprogram. Länsstyrelsen på Gotland sköter genom ett uppdragsavtal fastighetsförvaltningen åt NV.

Vårdprogrammet omfattar en kulturhistorisk värdebeskrivning, historik och nulägesbeskrivning samt mål och strategier för bevarande och utveckling. Programmet är också värdefullt som diskussions- och beslutsunderlag vid tillståndsprövning av ändringsförslag. I vardagen är det ett praktiskt styrdokument för alla som är verksamma med den dagliga förvaltningen av byggnadsminnet.

På uppdrag av Hanna Lundkvist (NV) har vårdprogrammet utarbetats av arkitekt Daniel Heilborn, Länsstyrelsen på Gotland, Naturvårdsenheten. Från Sjöfartsverket har Emma Wegrell medverkat. Riksantikvarieämbetet har deltagit vid samråd om vårdprogrammet.

Inventering och dokumentation av fyrplatsen på St Karlsö har utförts under sommaren och hösten 2021. Vårdprogrammet färdigställdes under våren 2022.

.

Hanna Lundkvist
Handläggare, fastighetsenheten
Naturvårdsverket

Fyrbiträdesbostaden, Fyrmästarbostaden och det kombinerade fyr & bostadshuset 1938. Foto Riksarkivet, Lotsstyrelsens arkiv.

Innehåll

FÖRORD 3
1. Sammanfattning 9
1.1 Historisk bakgrund 9
1.2 Statligt byggnadsminne 10
1.3 Kulturhistoriska värden 10
1.4 Målsättning 11
1.5 Vårdkrav 11
2. Fastighetsuppgifter 12
2.1 Fastighetsbeteckning, ägoförhållanden, författningsskydd 12
2.2 Naturreservatet Stora Karlsö 19
3. Kulturhistoriska värden 20
3.1 Unika byggnader 20
3.2 Välbevarad fyrplats 21
3.3 Värdefulla detaljer 21
4. Målsättning 22
4.1 Bevarande och utvecklingsmål 22
4.2 Skötsel, vård och underhåll 25
4.3 Miljö 26
4.4 Risk- och sårbarhetsanalys 27
5. Vårdkrav 27
5.1 Förutsättningar 27
5.2 Krav på tillstånd 28
5.3 Riktlinjer för stomme och exteriör 28
5.4 Riktlinjer för interiör 30
6. Historik 32

6.1 Fyrplatsens tillkomst, syfte och funktion 32
6.2 Lotsverket och Fyringenjörkontoret 35
6.3 Geologi 35
6.4 Verksamheter 36
6.5 Fyrplatsens utveckling och betydelse 37
7. Fyrmästarbostaden 40
7.1 Historik och byggnadsteknik 41
7.2 Kulturhistoriska värden 43
7.3 Nulägesbeskrivning 44
7.3.1 Grundläggning 45
7.3.2 Stomme 46
7.3.3 Tak och fasader 47
7.3.4 Fönster och dörrar 51
7.3.5 Planlösning 52
7.3.6 Invändiga ytskikt och utrustning 52
7.3.7 Uppvärmning 53
7.3.8 Vatten och avlopp 53
7.3.9 Ventilation 53
7.4 Rumsbeskrivning 54
7.4.1 Farstu och badrum 54
7.4.2 Hall inkl. städskrubb 54
7.4.3 Kök 55
7.4.4 Fyrmästaren östra rummet (”Fyrmästaren 4”) 56
7.4.5 Fyrmästaren södra rummet 56
7.4.6 Fyrmästaren norra rummet 57
7.4.7 Vinden 57
7.4.8 Vindsrummet, östra 57
7.4.9 Källaren 58
8. Fyrbiträdesbostaden 59
8.1 Historik och byggnadsteknik 61

8.2 Kulturhistoriska värden ... 65
8.3 Nulägesbeskrivning ... 65
8.3.1 Grundläggning ... 67
8.3.2 Stomme ... 68
8.3.3 Tak och fasader ... 69
8.3.4 Fönster och dörrar ... 72
8.3.5 Planlösning ... 74
8.3.6 Invändiga ytskikt och utrustning ... 78
8.3.7 Uppvärmning ... 78
8.3.8 Vatten och avlopp ... 78
8.3.9 Ventilation ... 78
8.4 Rumsbeskrivning ... 79
8.4.1 Farstu & hall ... 79
8.4.2 Södra rummet ... 80
8.4.3 Norra rummet, köket ... 80
8.4.4 Vinden ... 80
8.4.5 Bakbygget, avträdet ... 81
8.4.6 Bakbygget, förråden ... 81
9. Mistmaskinhuset ... 83
9.1 Historik och byggnadsteknik ... 84
9.2 Kulturhistoriska värden ... 89
9.3 Nulägesbeskrivning ... 91
9.3.1 Grund ... 92
9.3.2 Stomme ... 93
9.3.3 Tak och fasader ... 94
9.3.4 Fönster och dörrar ... 101
9.3.5 Planlösning ... 102
9.3.6 Invändiga ytskikt och utrustning ... 102
9.3.7 Uppvärmning ... 105
9.3.8 Vatten och avlopp ... 105
9.3.9 Ventilation ... 105

9.4 Rumsbeskrivning 106
9.4.1 Farstu 106
9.4.2 Förråd/kapprum 106
9.4.3 Konferensrum 106
9.4.4 Forskarrum 107
9.4.5 Pannrum 107
10. Förrådslängan 108
10.1 Historik och byggnadsteknik 109
10.2 Kulturhistoriska värden 112
10.3 Nulägesbeskrivning 113
10.3.1 Grund 114
10.3.2 Stomme 116
10.3.3 Tak och fasader 116
10.3.4 Fönster och dörrar 116
10.3.5 Planlösning 117
10.3.6 Invändiga ytskikt och utrustning 117
10.3.7 Uppvärmning 117
10.3.8 Vatten och avlopp 117
10.3.9 Ventilation 117
10.4 Rumsbeskrivning 117
10.4.1 Västra förrådet fd. oljebod och fotogenförråd 117
10.4.2 Mellersta och östra förrådet 118
10.4.3 Avträden 120
11. Mark och anläggningar 122
11.1 Historik och byggnadsteknik 122
11.2 Kulturhistoriska värden 126
Källförteckning 128
Arkiv 128
Litteratur 128
Myndigheter 128

Fyrplatsen från söder 1926. Foto Sjöfartsverkets arkiv.

1. Sammanfattning

1.1 Historisk bakgrund

Fyrplatsen på Stora Karlsö började att uppfördes 1886-1887 till följd av kraftigt ökad sjöfart i de svenska farvattnen. Påtryckningar från skeppare, redare och utländska handelsflottor tvingade svenska staten att radikalt underlätta navigeringen, även nattetid. Längs Sveriges kust uppförde Lotsverket ett stort antal bemannade fyrplatser.

Den ståtliga fyr & bostadsbyggnaden i fransk slottsstil, uppfördes i kalksten. Runt själva fyrtornet tillkom sedan bostäder för fyrpersonalen, byggnader för teknik samt förråd och avträden. Fyrplatsen på Stora Karlsö var bemannad fram till 1974.

1.2 Statligt byggnadsminne

Det kombinerade fyr & bostadshuset blev statligt byggnadsminne 1978. Det statliga byggnadsminnet utvidgades 1992 till att även omfatta ytterligare fyra byggnader på fyrplatsen, Fyrmästarbostaden, Fyrbiträdesbostaden, Mistmaskinhuset och Förrådslängan. Även marken på fastigheten, med tillhörande anläggningar, inkluderades. I samband med utvidgningen fastställdes även skyddsbestämmelser för samtliga byggnader. Skyddsbestämmelserna för det statliga byggnadsminnet Stora Karlsö fyrplats skall säkerställa att byggnaderna ej rivs, flyttas eller till sitt yttre byggs om eller ändras. Inne i byggnaderna får ingrepp inte göras i bärande stomme, ursprunglig rumsindelning eller äldre fast inredning. Byggnaderna skall underhållas så att de ej förfaller. Åtgärder som strider mot skyddsbestämmelser är tillståndspliktiga hos RAÄ.

1.3 Kulturhistoriska värden

Stora Karlsö fyrplats har ett mycket högt kulturhistoriskt värde då den sammanhållna bebyggelsen är intakt från den tid då fyrplatsen var bemannad. Byggnaderna är i stort välbevarade både exteriört och interiört, med sin ursprungliga rumsindelning och detaljering. Moderniseringar har skett av både kök, hygienutrymmen, färgsättning, färgtyper och teknik, men helhetsintrycket av en komplett fyrplats består.

Fönster- och ytterdörrar samt ytterpanel har i flera fall byts ut, men utan att i stort förändra byggnadernas gestaltning från tiden då fyrplatsen blev statligt byggnadsminne. Störst förändring sedan uppförandet har skett med Mistmaskinhuset. Ombyggnationerna har dock varit en naturlig del av teknikutvecklingen på fyrplatsen vilket också är viktigt att ta till vara på och förmedla. Även Förrådslängan har genomgått stora förändringar från att ha varit en mindre oljebod vid uppförandet. Fyrmästarbostaden och Fyrbiträdesbostaden är i stort intakta i sin gestaltning och rumsindelning. Samtliga byggnader har genomgått stora förändringar i färgsättning och färgtyp, även sedan fyrplatsen blev statligt byggnadsminne. Fyrplatsens utveckling kan följas från anläggandet 1886 till avbemanningen 1974, inga tillägg eller andra större förändringar har skett, som inte varit kopplade till fyrplatsens drift. Fyrplatsen har därför i sin helhet ett omistligt byggnadstekniskt, arkitektoniskt och industritekniskt värde.

1.4 Målsättning

Målet för fyrplatsen på Stora Karlsö är att bibehålla dess unika helhetsbild och karaktär. Lika viktigt är målet att bevara byggnadernas höga kulturhistoriska värde. Fyrplatsen är idag ett uppskattat besöksmål där allmänheten har fritt tillträde att röra sig på fastigheten. Fyrmästarbostaden, Fyrbiträdesbostaden går att hyra för övernattning. Mistmaskinhuset kan bokas för konferens eller liknande. Uthyrningen ombesörjs av Karlsö Jagt- och Naturskyddsförening AB som arrenderar byggnaderna av Naturvårdsverket. Fyrplatsens läge på toppen av västerberget, där sillgrisslan häckar, gör området till ett naturligt mål för besökaren. Fyrplatsen skall vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värden består och stärks. Allmänhetens tillgänglighet skall värnas och säkerheten förbättras. Byggnaderna skall vidare skyddas mot skador vållande av brand, klimat och skadegörelse.

1.5 Vårdkrav

Vid såväl större byggnadsarbeten som vid löpande underhåll ska kunskapen om fyrplatsen och dess byggnaders kulturhistoriska värden utgöra grunden. Vård och underhållsarbeten skall utföras med traditionella byggnadsmaterial och metoder, på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.

Vid vård- och underhållsinsatser som strider mot skyddsbestämmelserna skall tillstånd sökas hos Riksantikvarieämbetet. Samtliga åtgärder, liksom mer genomgripande underhållsarbeten, skall dokumenteras och arkiveras.

Verksamhetsrelaterade ändringar såsom tekniska installationer skall vara väl underbyggda och dess konsekvenser grundligt analyserade ur både kulturhistorisk och teknisk aspekt för att förhindra negativ påverkan på byggnadsminnet.

2. Fastighetsuppgifter

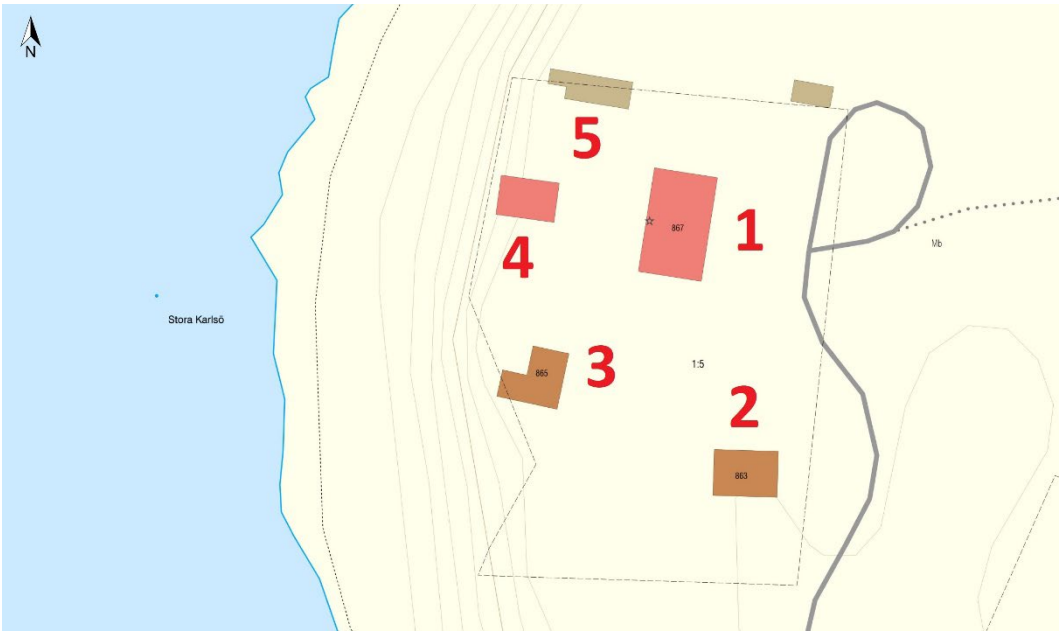
Karta över Stora Karlsö 2022. Fyrplatsen markerad med röd cirkel.
Källa: Lantmäteriet.

2.1 Fastighetsbeteckning, ägoförhållanden, författningsskydd

Byggnadsminnet Stora Karlsö fyrplats omfattar hela fastigheten Gotland, Stora Karlsö 1:5, Eksta socken. På fastigheten finns fem byggnader, kombinerat Fyr- och bostadshus, fd. Fyrmästarbostad, fd. Fyrvaktarbostad, fd. Mistmaskinhus samt Förrådslänga med tillbyggt avträde. Byggnaderna, mark och anläggningar på fastigheten ägs av staten och förvaltas av Naturvårdsverket och Sjöfartsverket. I byggnadsminnet Stora Karlsö fyrplats ingår samtliga anläggningar, såsom omgivande staket och grindar, fd. signalmast och betongplatta för insamling av regnvatten mfl. Det kombinerade Fyr- och bostadshuset förvaltas av Sjöfartsverket och omfattas av ett separat vårdprogram.

Länsstyrelsen på Gotland sköter genom ett uppdragsavtal fastighetsförvaltningen åt Naturvårdsverket. Länsstyrelsen förvaltar vidare naturreservatet Stora Karlsö (Natura 2000) som omfattar hela ön med tillhörande havsområden. Natura 2000 är ett ekologiskt nätverk av värdefulla naturområden inom EU.

Karlsö Jagt- och Naturskyddsförening AB arrenderar Naturvårdsverkets byggnader på fyrplatsen och sköter visst underhåll.

Karta över fyrplatsen på Stora Karlsö 2022. Fyr- & bostadshuset (1), Fyrmästarbostaden (2), Fyrbiträdesbostaden (3), Mistmaskinhuset (4), Förrådslängan (5).
Källa Lantmäteriet.

Regeringen förordnade 1978 Fyr- och bostadshuset på Stora Karlsö som statligt byggnadsminne (SBM) enligt förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen. 1992 beslut om att byggnadsminnet Stora Karlsö fyrplats skulle omfatta hela fastigheten med tomtmark och samtliga fem byggnader innanför det avgränsande staketet. Regeringsbeslut utvidgning av det statliga byggnadsminnet Stora Karlsö fyrplats, 1992-11-26. (Bilaga 1).

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) är tillsynsmyndighet över statliga byggnadsminnen. Alla åtgärder och ändringar som står i strid med skyddsbestämmelserna är tillståndspliktiga. Frågan om tillstånd till ändring prövas av RAÄ efter ansökan från förvaltande myndighet (NV). Sjöfartsverket skall tillse att åtgärder dokumenteras och att handlingarna arkiveras och skickas in till RAÄ. Tillsyn utförs för att säkerställa att den förvaltande myndigheten aktivt tillämpar och efterlever kraven i förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen (FSBM) och de upprättade skyddsbestämmelserna. Vårdprogram beslutas av den förvaltande myndigheten och samråds med RAÄ enligt avtal (Avtal mellan NVV och RAÄ, 2019-04-15, NVV dnr NVV–03453-18, RAÄ -2018-2003 samt avtal mellan SjöV och RAÄ, SjöV dnr 18-01720, RAÄ dnr, RAÄ- 2018-2001).

KULTUR-
DEPARTEMENTET

REGERINGSBESLUT 3

Datum
1992-11-26

Dnr
Ku92/4094/K

Riksantikvarieämbetet och
Statens historiska museer
Inkl. 1992 -12- 11
Dnr: 9339

Utvidgning av det statliga byggnadsminnet Stora Karlsö fyrplats, Stora Karlsö 1:5, Eksta socken, Gotland, m.m.

Regeringen förordnade den 14 december 1978 Stora Karlsö fyrhus som statligt byggnadsminne (jämför övergångsbestämmelserna p. 2 förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.).

Riksantikvarieämbetet har i skrivelse den 31 augusti 1992 anhållit om en utvidgning av byggnadsminnet till att omfatta hela fastigheten Stora Karlsö 1:5. Riksantikvarieämbetet har även upprättat ett förslag till skyddsföreskrifter.

Naturvårdsverket har yttrat sig över förslaget den 24 oktober 1991.

Regeringen förordnar att den av Naturvårdsverket förvaltade fyrplatsen Stora Karlsö 1:5 skall vara statligt byggnadsminne jämlikt förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m. Förordnandet omfattar hela fastigheten med tomt och fem byggnader - 1) kombinerat fyr- och bostadshus, 2) f.d. fyrmästarebostaden, 3) f.d. fyrvaktarebostaden, 4) f.d. maskinhus och 5) uthus- och avträdeslänga. Regeringen fastställer vidare skyddsföreskrifter för Stora Karlsö 1:5 enligt bilaga.

./.

På regeringens vägnar

Birgit Friggebo

Maria Malmlöf

1993-01-19
Anmält. A.a. / Hp
Kopia till Gotlands Fornsal och Bd

Postadress 103 33 STOCKHOLM | Gatuadress Jakobsgatan 26 | Telefon 08 - 763 10 00 | Telex 11461 LOENDEP S | Telefax 08 - 21 68 13

Regeringsbeslut om utvidgat byggnadsminne Stora Karlsö fyrplats, sidan 1.

KULTURDEPARTEMENTET

Bilaga 1 till regeringsbeslut
1992-11-26, nr 3

Följande skyddsföreskrifter gäller för det statliga byggnadsminnet Stora Karlsö fyrplats:

1) De byggnader som på den bifogade situationsplanen är numrerade 1-5 får inte rivas eller flyttas, inte heller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.

2) I byggnaderna 1 och 2 får ingrepp inte göras i bärande stomme, ursprunglig rumsindelning och äldre fast inredning.

3) Cementplattan framför fyrbyggnaden med anordning för regnvattenuppsamling ingår i byggnadsminnet.

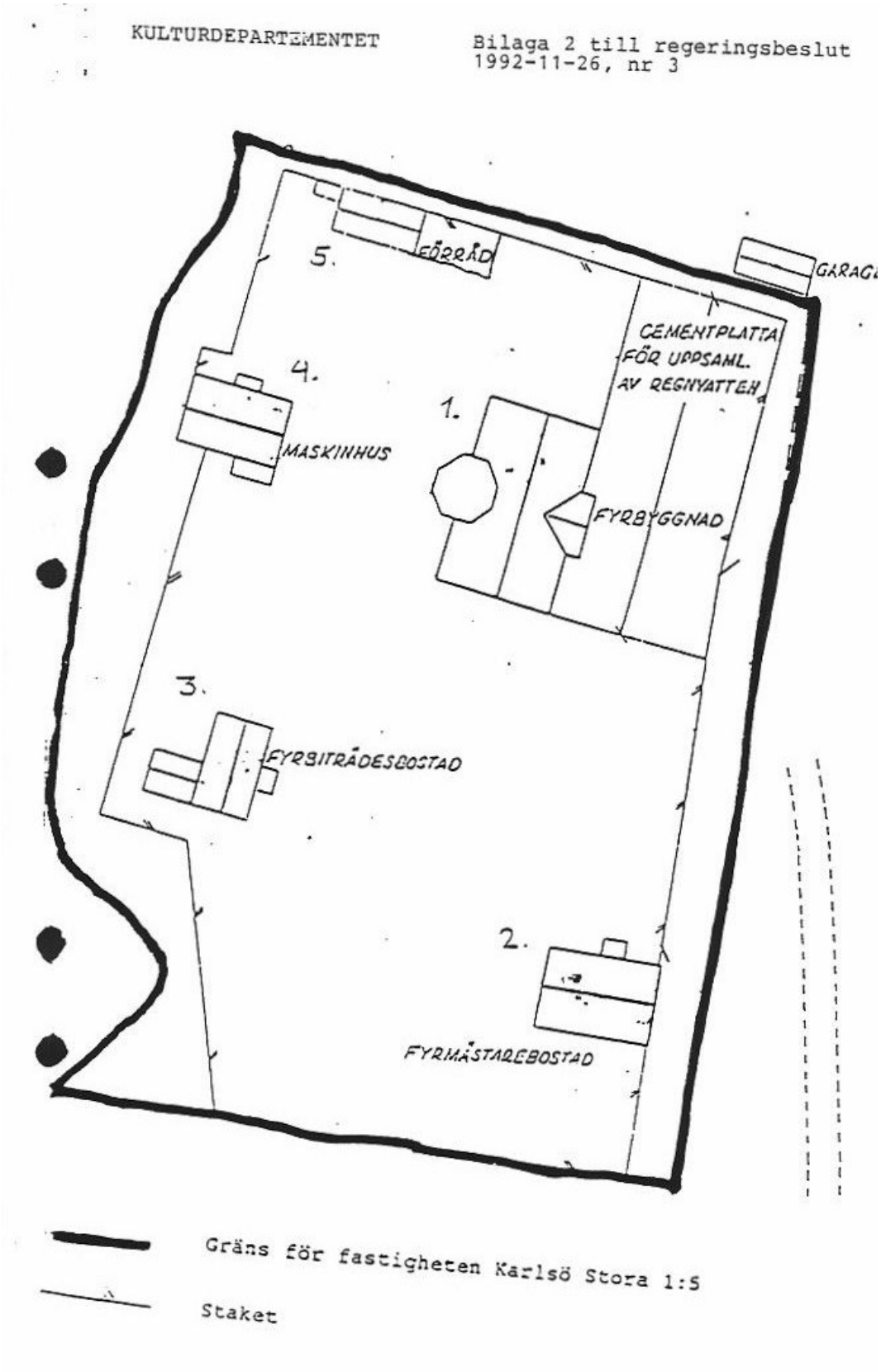
4) Fyrplatsens inhägnad, ett spjälstaket med smidda järngrindar, skall behålla sin nuvarande utformning.

5) Byggnaderna skall underhållas så att de inte förfaller. Vård och underhållsarbeten skall utföras med traditionella byggnadsmaterial och färger, på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.

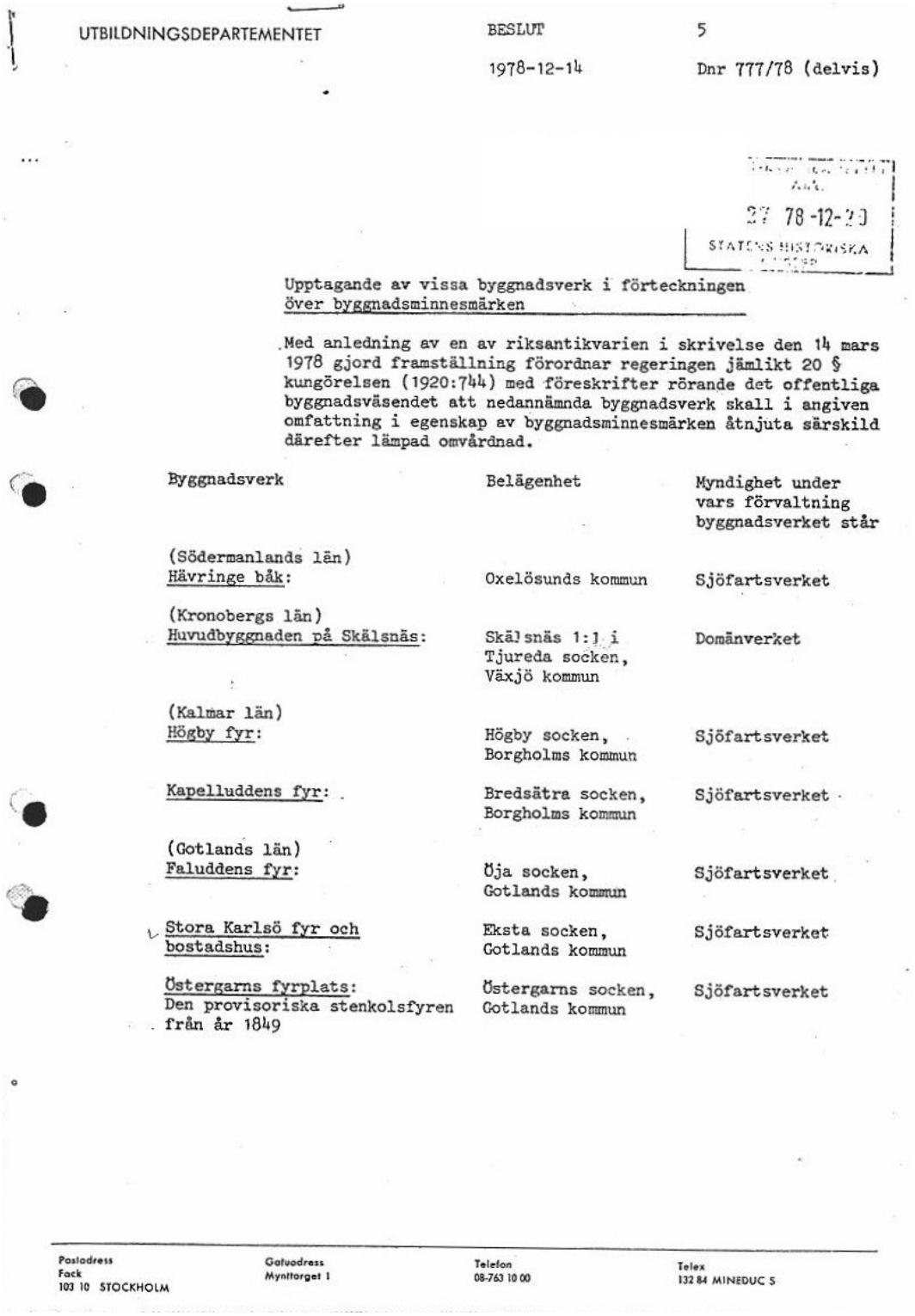
6) Det på situationsplanen markerade, med särskild linje avgränsade området, får inte ytterligare bebyggas. Uppförande, placering och utformning av nya byggnader inom skyddsområdet skall föregås av Riksantikvarieämbetets godkännande. Inte heller får sådana åtgärder vidtas inom skyddsområde med mark och vegetation att dess karaktär förvanskas.

7) Om det av särskilda skäl är nödvändigt att ändra byggnadsminnet i strid mot skyddsföreskrifterna, skall ansökan om tillstånd inlämnas till Riksantikvarieämbetet, som enligt förordningen om statliga byggnadsminnen (SFS 1988:1229), §§ 6-7 får lämna tillstånd till ändring i sådant fall.

Regeringsbeslut om utvidgat byggnadsminne Stora Karlsö fyrplats, sidan 2.

Regeringsbeslut om utvidgat byggnadsminne Stora Karlsö fyrplats, sidan 3.

UTBILDNINGSDEPARTEMENTET

BESLUT 5

1978-12-14 Dnr 777/78 (delvis)

78-12-20

STATENS HISTORISKA

Upptagande av vissa byggnadsverk i förteckningen över byggnadsminnesmärken

Med anledning av en av riksantikvarien i skrivelse den 14 mars 1978 gjord framställning förordnar regeringen jämlikt 20 § kungörelsen (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet att nedannämnda byggnadsverk skall i angiven omfattning i egenskap av byggnadsminnesmärken åtnjuta särskild därefter lämpad omvårdnad.

Byggnadsverk	Belägenhet	Myndighet under vars förvaltning byggnadsverket står
(Södermanlands län)		
Hävringe båk:	Oxelösunds kommun	Sjöfartsverket
(Kronobergs län)		
Huvudbyggnaden på Skälsnäs:	Skälsnäs 1:1 i Tjureda socken, Växjö kommun	Domänverket
(Kalmar län)		
Högby fyr:	Högby socken, Borgholms kommun	Sjöfartsverket
Kapelluddens fyr:	Bredsätra socken, Borgholms kommun	Sjöfartsverket
(Gotlands län)		
Faluddens fyr:	Öja socken, Gotlands kommun	Sjöfartsverket
Stora Karlsö fyr och bostadshus:	Eksta socken, Gotlands kommun	Sjöfartsverket
Östergarns fyrplats: Den provisoriska stenkolsfyren från år 1849	Östergarns socken, Gotlands kommun	Sjöfartsverket

Postadress Fack 103 10 STOCKHOLM | Gatuadress Myntorget 1 | Telefon 08-763 10 00 | Telex 132 84 MINEDUC S

Regeringsbeslut om utvidgat byggnadsminne Stora Karlsö fyrplats, sidan 4.

Byggnadsverk	Belägenhet	Myndighet under vars förvaltning byggnadsverket står
(Malmöhus län)		
Sandhammarens fyr:	Löderups socken, Ystads kommun	Sjöfartsverket
Trelleborgs kassunfyr:	Trelleborgs kommun	Sjöfartsverket
Ystads inre fyr:	Ystads kommun	Sjöfartsverket
(Göteborgs och Bohus län)		
Vinga fyrplats: Fyren och båken	Styrsö socken, Göteborgs kommun	Sjöfartsverket
(Skaraborgs län)		
Vanäs fyr:	Karlsborgs socken, Karlsborgs kommun	Sjöfartsverket
(Gävleborgs län)		
Bönans fyr och lotsplats: Gamla fyren med lotsstugan	Gävle kommun	Sjöfartsverket
(Västerbottens län)		
Berguddens fyr:	Holmöns socken, Umeå kommun	Sjöfartsverket
Rataskärs båk:	Bygdeå socken, Robertsfors kommun	Sjöfartsverket

Regeringen vill senare meddela beslut i vad framställningen avser byggnadsminnesmärkesförklaring av Stallmästaregården i Solna.

Regeringen anbefaller riksantikvarieämbetet att till vederbörande förvaltande myndighet överlämna kopior av förteckningen tillhörande kartor i vad avser respektive myndighets förvaltningsområde.

På regeringens vägnar

Jan-Erik Wikström

Hans Sand

Regeringsbeslut om utvidgat byggnadsminne Stora Karlsö fyrplats, sidan 5.

2.2 Naturreservatet Stora Karlsö

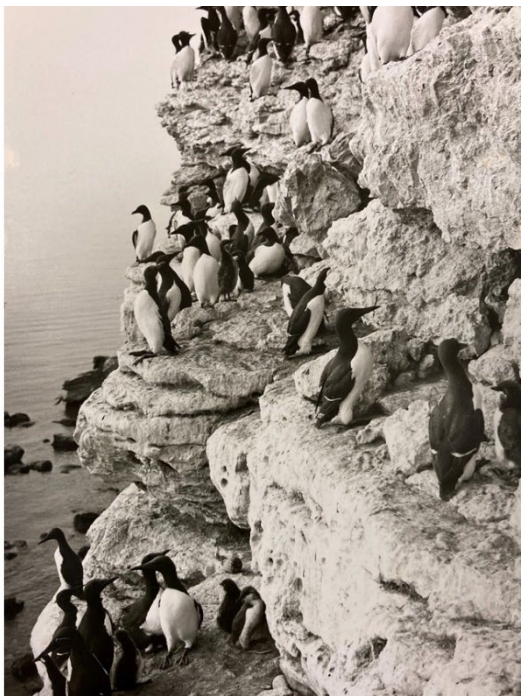
Ön är ett av världens äldsta naturskyddsområde. Det var Karlsö Jagt- och Djurskyddsförening AB som i slutet av 1800-talet köpte in marken och såg till att ön blev skyddad. Drivande var Willy Wöhler, svensk godsägare och naturvårdare.

”Han bevarade till kommande släkten

Carlsö Naturliv”

Innan skyddet drevs igenom pågick en hänsynslös fågeljakt på ön. Att Stora Karlsö skyddades och jakten förbjöds räddade med stor sannolikhet sillgrisslans existens på ön. Hela ön med närliggande havsområde är idag skyddat som Natura 2000, ett ekologiskt nätverk av värdefulla naturområden inom EU. Karlsö Jagt- och Djurskyddsförening AB äger idag större delen av marken på ön och arrenderar byggnaderna på fyrplatsen av Naturvårdsverket och Sjöfartsverket.

Bilden till vänster. Willy Wöhler, porträtt 1908.
Bilden till höger. Sillgrisslor på Västerberget nedanför fyrplatsen.
Foto. Riksarkivet Visby.

Flygfoto över fyrplatsen 1938. Krigsarkivet

3. Kulturhistoriska värden

3.1 Unika byggnader

Fyrmästarbostaden, Fyrvaktarbostaden och Mistmaskinhuset är alla exempel på tidiga prefabricerade träbyggnader beställda av Lotsverket. Husen är tillverkade på olika snickerifabriker på fastlandet, efter Lotsverkets standard, och sammansatta som byggsatser på Stora Karlsö. Byggnaderna har många kvarvarande och tidstypiska detaljer såsom ytterpaneler, takkonstruktioner och snickeridetaljer. Till Mistmaskinhuset levererades t.o.m. grunden av granit i

blockform, troligtvis färdighuggna och utprovade på fabriken. Byggnaderna är mycket representativa för Lotsverkets standard och har därför ett högt kulturhistoriskt värde. Byggnadsverken är också viktiga ur ett industritekniskt perspektiv, tillverkade i en tid när den svenska träindustrin var framstående och nytänkande. Även Förrådsboden är till en början uppförd efter Lotsverkets standard, men byggd på plats av lösvirke. Lotsstyrelsen som ämbetsverk såg till att hålla fyrplatserna i representativt skick med återkommande inspektioner av såväl fyrljusapparaten, bostäderna och fyrbetjäningen.

3.2 Välbevarad fyrplats

Byggnader och anläggningar på Stora Karlsö fyrplats berättar en tydlig historia om fyrväsendets utveckling och om det sociala livet på fyrplatsen.
Till en början fanns endast det kombinerade fyr- och bostadshuset men har under åren kompletterats med övriga byggnader. Inga förändringar såsom rivningar eller tillägg av annan typ av bebyggelse har skett. Fyrplatsens utveckling går därför lätt att följa från anläggandet av fyrplatsen 1886-87 till dess den avvecklades 1974.

Jämfört med byggnadsåren för vardera byggnad har däremot stora delar av exteriörens ytskikt och detaljering bytts ut och förändrats. Taktäckningsmaterialen har även skiftat under åren på flera byggnader. Bebyggelsen har efter att fyrplatsen blev statligt byggnadsminne fått förändrad färgsättning och byte av utvändiga färgtyper. Byggnadernas ursprungliga arkitektoniska gestaltning är trots detta relativt oförändrad i sin helhet.

3.3 Värdefulla detaljer

Detaljeringen av träbyggnaderna följer i stort Lotsverkets standard för tidsepoken. Värdefulla exempel är utvändig spontad panel med profilerade lockläkt, utsmyckningar av hushörn med rundstav och svarvade knoppar, profilsågade taktassar och gesimslister. Även interiört finns mycket värdefulla detaljer såsom innerdörrar, listverk, trappor med räcken, kökssnickerier m.m. I bostäderna finns även de flesta trägolv intakta. Ett fåtal ursprungliga fönster finns kvar och är viktiga att bevara. Teknisk utrustning såsom värmesystem och eldstäder finns till viss del också bevarade. Byggnadernas stommar och takkonstruktioner har också viktiga detaljer som berättar om tekniken och materialvalen. Det kan vara fästbeslag av järn, märkningar genom huggning eller färg. Dessa spår är viktiga att bevara synliga för att förstå byggnadstekniken.
Den patina som uppstått genom år av brukande är viktig att bevara.

Den nya fyrmästarbostaden under uppförande 1938. I bakgrunden Mistmaskinhuset som har kvar sitt torn med mistluren på övre plattformen. Foto Sjöfartsverket.

4. Målsättning

4.1 Bevarande och utvecklingsmål

Naturvårdsverkets mål är att bevara och framhäva Stora Karlsö fyrplats som en historiskt betydelsefull länk i det svenska fyrsystemet, men också att värna den unika naturen på platsen. Stora Karlsö fyrplats erbjuder en unik upplevelse av både höga naturvärden och rik kulturhistoria. Placerad vid klippkanten, 38m över havet, i ett av världens äldsta naturskyddade områden. Årligen upplever runt 10000 besökare ön och fyrplatsen. Att Stora Karlsö är ett attraktivt besöksmål gör bevarandet och underhållet av byggnaderna på fyrplatsen än mer angeläget. Antalet gäster från andra länder ökar också varför upplevelsen och intrycket av

byggnadernas skick behöver vara autentiskt och förstklassig. Syftet med statliga byggnadsminnen är att berätta om Sveriges och den statliga förvaltningens historia. Denna bild sprids ut över världen med långväga besökare och är viktig att vårda.

Fyrmästarbostaden och Fyrbiträdesbostaden används också som boende för besökare och personal. Standarden är enkel men funktionell, därav också väldigt uppskattat. Den fysiska upplevelsen av byggnaderna ger besökaren en koppling till tiden då fyrplatsen var bemannad. Att material och detaljer är autentiska är viktigt för förståelsen av fyrpersonalens uppdrag, dåtidens byggnadskonst och inte minst Fyringenjörkontorets professionalitet vid projekteringen. Allmänhetens tillgänglighet skall värnas och säkerheten förbättras.

Målsättningen och ambitionen vid en framtida underhållsarbeten eller restaurering av byggnaderna bör vara att utfört arbete skall stå sig minst 50 år. Eventuella förändringar skall samrådas och tillståndsprövas av RAÄ.

Naturvårdverket har även som målsättning att upprätta relationsritningar för samtliga byggnader som myndigheten förvaltar. I första hand gäller det planritningar som skall förses med rumsnummer för att underlätta framtida underhållsarbeten i byggnaderna. Relationsritningar bör läggas som bilagor vid framtida revidering av vårdprogrammet samt kopplas till mer detaljerade rumsbeskrivningar.

Fyrplatsen sett från öster, tidig morgon när fyrljuset ännu är tänt. Foto 2021.

Att ta sig upp i fyrtornet har under alla tider varit ett mål för besökaren på St Karlsö. Till vänster Fyrbiträdesbostaden med papptak, horisontella våder. Foto ca 1900. Riksarkivet Visby, Lagergren Gardsten Ateljé.

4.2 Skötsel, vård och underhåll

Byggnaderna skall vårdas och underhållas så att de ej förfaller. Vård- och underhållsarbeten skall utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart på ett sådant sätt att dess kulturhistoriska värden bevaras. Materialen skall vara kompatibla med varandra. Material och metoder skall möjliggöra framtida underhåll, vara återbehandlingsbara och anpassas i egenskaper såsom kulör och ytstruktur till byggnadsminnet.

Byggnaderna har många kvarvarande detaljer, till stor del i originalskick. I första hand ska ursprungliga och äldre delar bevaras och, vid behov lagas, istället för att

ersättas. Det är av viktigt att alla byggnadsdelar och detaljer som demonteras vid underhållsarbeten noga dokumenteras och märks upp för att kunna återmonteras på rätt plats. Infästningar och beslag som ersätts skall vara av samma utförande som originalet om inget annat föreskrivs eller beslutas. Särskilt noga är att observera ytterväggarnas sammansättning och dess olika ingående skikt vid en stomrenovering.

Byggnaderna är mycket väderutsatta och vid kraftiga vindar kombinerat med nederbörd kan läckage uppstå i oväntade delar av fasader. Det är viktigt att tillsyn därför sker kontinuerligt, för att tidigt upptäcka skador och fuktproblem. För att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt göra underhållsarbeten meningsfulla bör det utredas om Fyrmästarbostaden, Fyrbiträdesbostaden samt Mistmaskinhuset kan förses med energieffektiva värmeanläggningar. Ventilationen bör även ses över. Delar av året är luftfuktigheten hög, framförallt i Fyrmästarbostadens källare. Att hålla en godtagbar luftfuktighet interiört är avgörande för byggnadernas bevarande.

Karlsö Jagt- och Naturskyddsförening AB arrenderar byggnaderna på fyrplatsen och sköter en del löpande underhåll. Under vår och höst anordnas arbetshelger där lite större underhållsarbeten utförs. Det handlar om renovering av fönster- och dörrsnickerier, underhåll av kök och badrum, målning ut- och invändigt. Härmed sker årligen en allmän översyn av hela anläggningen där skador lokaliseras och åtgärdas. Detta kontinuerliga arbete är viktigt för byggnadsbeståndets skick. Under sommarsäsongen sker även daglig tillsyn av byggnaderna av både personal och boende varför brister eller skador kan upptäckas i ett tidigt skede. Det är viktigt att byggnaderna fortsätter att nyttjas på nuvarande sätt.

4.3 Miljö

Förvaltningen av de statliga byggnadsminnena på Stora Karlsö fyrplats skall bedrivas så att långsiktigt god hushållning tryggas och kretslopp uppnås i fråga om återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi. Det innebär att krav på lägsta möjliga miljöpåverkan bör ställas i förvaltningens alla led gällande underhåll och investeringar i byggnader och anläggningar. Naturvårdsverkets systematiska arbete med att minska miljöpåverkan följer förordningen (2009:907) om miljöledning i statliga myndigheter. Arbetet innebär bl.a att NV ska sätta mål, ta fram handlingsplaner och rutiner samt att fördela ansvaret så att så stor effekt som möjligt kan uppnås. Arbetet med att minska miljöpåverkan skall följas upp på årsbasis, så att mål och handlingsplaner kan uppdateras och fler förbättringar genomföras.

Mål för underhåll och renovering av de statliga byggnadsminnena ska även ligga i linje med skyddsbestämmelserna, vilket innebär användandet av traditionella och teknisk kompatibla material. Detta kan samtidigt innebära en miljöbelastning i vissa fall.

4.4 Risk- och sårbarhetsanalys

Det största hotet mot fyrplatsens byggnader är skador vållade av brand, klimat eller skadegörelse. Det är därför av stor vikt att det bl a finns brandsäkerhetsutrustning tillgänglig samt att elinstallationer är i gott skick. Elkraftbesiktning bör göras vart 4e år. Målet är att öka brandsäkerheten. En dialog bör upprättas med räddningstjänsten på Gotland om hur brandskyddet kan förbättras. I Fyrmästerbostaden och Fyrbiträdesbostaden är samtliga spisar och ugnar drivs med gasol pga. kapacitetsbrist i kraftkabel till ön. Installationerna är godkända ur brandsynpunkt. Avstängning finns vid spisarna och gasolflaskor är placerade utomhus. Det är mycket viktigt att gasinstallationer och utrustning besiktigas med sedvanligt intervall. Gasspisarna används av olika sällskap dagligen varför mycket tydliga instruktioner måste finnas om nyttjandet.

Naturvårdsverket har som målsättning att utreda alternativ produktion av el genom tex. solceller. Det bör undersökas om det finns andra platser för placering av solceller utanför byggnadsminnet.

Det utsatta läget innebär också en hård belastning med tanke på väder och vind. Detta kan i sin tur leda till skador på byggnaden men också problem med vedätande insekter och svampangrepp. Ett riskmoment i den dagliga användningen av Fyrmästarbostaden är tvätt och framförallt torkning av tvätt i källaren. Torkningen sker genom hängning av tvätt i stora delar av utrymmet. Målsättningen är att antingen lösa den höga luftfuktigheten inomhus. Det finns flera alternativ, mekanisk ventilation och avfuktning eller att torka tvätten utomhus.

5. Vårdkrav

5.1 Förutsättningar

Stora Karlsö fyrplats är ett statligt byggnadsminne som omfattas av skyddsbestämmelser, var syfte är att säkerställa byggnadernas kulturhistoriska värden och ge goda förutsättningar för ett hållbart underhåll. Skyddsbestämmelserna anger att byggnaderna ej får förvanskas och att underhåll

skall ske på ett varsamt sätt. Vid såväl större byggnadsarbeten som kontinuerligt underhåll ska kunskapen om fyrplatsen och dess byggnaders och anläggningars kulturhistoriska värden utgöra grunden. Vid arbeten skall beprövade materiel och arbetsmetoder användas. Fyrplatsens utsatta läge med hårda klimatpåfrestningar kan innebära tätare intervaller på underhållsarbete än normalt. Risken för förfall är stor om underhållet brister. Naturvårdsverket har tillsyn av fyrplatsen en gång per år samt gör en mer omfattande besiktning vart 4e år. Vid besiktning skall antikvariskt- samt tekniskt sakkunnig person medverka. Alla arbeten skall utföras av entreprenörer med rätt kompetens och erfarenhet av kulturhistoriska byggnader av liknande typ. Åtgärder och ändringar skall dokumenteras och arkiveras.

5.2 Krav på tillstånd

Vid åtgärder som strider mot gällande skyddsbestämmelser skall tillstånd sökas från Riksantikvarieämbetet. Generellt är alla ingrepp och ändringar tillståndspliktiga. Vid tillståndspliktiga åtgärder skall alltid antikvariskt sakkunnig (byggnads- eller bebyggelsantikvarie) anlitas för medverkan, rådgivning, konsekvensbedömning samt dokumentation. Verksamhetsrelaterade ändringar av teknisk art måste vara väl underbyggda och dess konsekvenser grundligt analyserade ur både kulturhistorisk och teknisk aspekt. Detta för att minimera negativ påverkan på byggnadsminnet. Gällande princip bör vara att i första hand lappa och laga framför utbyte av äldre material eller detaljer. Om detta inte är möjligt ska en kulturhistorisk utredning med konsekvensanalys utröna val av material och utförande. Vid målningsarbeten skall utgångspunkten vara traditionella färgsystem såsom linoljebaserad färg. Ambitionen bör vara att utförda arbeten skall ha en livslängd på minst 50 år med rätt underhåll.

5.3 Riktlinjer för stomme och exteriör

Byggnadernas stommar ingår i sin helhet i byggnadsminnesförklaringen. I bärande stommar får ej ingrepp göras. Fyrmästarbostadens stomme är oförändrad sedan byggnadsåret. Fyrbiträdesbostadens stomme är intakt bortsett från den södra gaveln som bytts ut. Mistmaskinhusets stomme är förändrad från sitt ursprung genom rivning och tillbyggnad. Förrådslängan stomme är bevarad, men har byggts till.

Byggnadernas fasader och snickeridetaljer har fått en förändrad färgsättning och färgtyp i förhållande till ursprunglig. En återgång till ursprunglig färgsättning och ursprungliga färgmaterial bör ske. Som grund bör ett färgsättningsprogram baserat på färgundersökningar ligga.

Fyrplatsen från söder 2002. Alla träbyggnader på fyrplatsen har en ljusgrå kulör.

Fyrmästarbostaden är den enda byggnaden som har kvar sitt ursprungliga taktäckningsmaterial bestående av grå Eternitplattor. Livslängden på taktäckningen inkl. underlagspapp har dock överskridits. Eterniten har ett kulturhistoriskt värde men är samtidigt idag klassat som miljöfarligt avfall vid hantering.

Bild till vänster. Förändrad färgsättning och färgtyp på Fyrmästarbostaden.
Bild till höger. Den ursprungliga röda slamfärgen på Förrådslängan kan ses under tjocka skikt av alkydoljefärg. Lotsverket hade ett eget recept på rödfärg (se sidan 111).

Fyrbiträdesbostaden har ett modernt plåttak av trapetskorrugerad standardplåt. Plåten lades på som en nödåtgärd då ursprungligt papptak läckte.

Mistmaskinhuset har även det Eternitplattor där livslängden på takkonstruktionen i sin helhet har överskridits. Tillstånd om byte av takmaterial till svart papp finnes. Papp i horisontella våder var den ursprungliga taktäckningen.

Förrådslängans tak är belagt med sinuskorrugerade Eternitskivor av storformat. Eterniten är lagd på det befintliga papptaket, som i viss mån kan vara det ursprungliga. Vid uppförandet hade Förrådslängan ett papptak lagt med horisontella våder, troligen asfaltspapp enligt anvisning från Lotsverket. Vid framtida byte av takmaterial är målsättningen att återgå till ursprungligt utförande av papptak lagt med horisontella våder.

5.4 Riktlinjer för interiör

Interiört är byggnaderna i stort oförändrade sedan fyrplatsen blev statligt byggnadsminne 1992. Tidigare har det skett en del förändringar i ytskikt och färgsättning. Störst förändring har skett i Mistmaskinhuset vars interiör nästan helt utgörs av moderna, för kulturmiljön främmande, material. Fyrmästarbostaden

är relativt oförändrad interiört från tiden då fyrplatsen var bemannad vilket ger ett stort upplevelsevärde. Det är viktigt att bevara skicket och den relativt enkla standarden.

Fyrbiträdesbostaden har även den en ganska autentisk interiör från tiden då byggnaden nyttjades av fyrpersonalen. Även här är det enkelheten och spåren av vardagligt slitage som bör bevaras och vårdas. Äldre brädgolv och listverk finns kvar liksom innerdörrar och beslag. Alla med spår av tidens tand. Patina såsom slitage av brädgolv och snickerier, som vittnar om fyrbetjäningens brukande, bör bevaras. Det är viktigt att vårda bostäderna och hålla dem rena samt att nuvarande uthyrning till fortgår. Det gör vårdandet meningsfullt samtidigt som de kulturhistoriska värdena kommer allmänheten till godo.

Bilden till vänster. Fyrbiträdesbostadens södra rum är välbevarat i sin helhet.
Bilden till höger. Fyrmästarbostadens platsbyggda kök från byggnadsåret.

6. Historik

6.1 Fyrplatsens tillkomst, syfte och funktion

Fyrplatsen på Stora Karlsö började att uppfördes 1886-1887 till följd av kraftigt ökad sjöfart i de svenska farvattnen. Påtryckningar från skeppare, redare och utländska handelsflottor tvingade svenska staten att radikalt underlätta navigeringen, även nattetid. Längs Sveriges kust uppförde Lotsverket ett stort antal bemannade fyrplatser.

Fyrplatsen inspekteras och fotograferas av Lotsverket 1888. Foto John Höjer.

Fyren på Stora Karlsö sköttes av en fyrmästare samt en fyrvaktare. De bodde i varsin lägenhet i fyrbyggnaden. I den norra gaveln installerades 1889 även en bifyr som varnade för Scharlakansgrundet utanför Tofta.

Till en början bestod fyrplatsen endast av det kombinerade fyr- och bostadshuset. Vartefter fyrpersonalstyrkan utökades krävdes fler och modernare bostäder. Fyrplatsen moderniserades också efterhand med ny teknik som mistsignalering och radiofyr som krävde särskilda byggnader. Redan från början anlades ett större trädgårdsland, söder om fyren vid myren. Här fanns det lite jordmån uppe på berget och tillgång till vatten från både våtmarken och en grävd brunn. Vid Stordal fanns även en mindre åkermark där man senare slog foder till husdjuren, kor och häst.

Fyrpersonalen trädgård nere vid myren.

Efter en drunkningsolycka där fyrvaktaren omkom, och fyrmästaren fick sköta fyren själv, fattades beslut om att även ett fyrbiträde skulle tillsättas. Till fyrbiträdet uppfördes 1893 en egen byggnad ”Fyrbiträdet” alldeles intill klippkanten söder om fyren.

1905 installerades mistlur och för detta uppfördes en separat byggnad, Mistmaskinhuset. Mistluren signalerade vid dålig sikt eller dimma.
I samband med att mer bränsle gick åt uppfördes ca 1925 en fotogen och oljebod för säkrare förvaring av det eldfängda bränslet. Denna byggnad har senare byggts till i flera omgångar med förråd och avträden. Omnämns idag som förrådslängan.

1937 byggdes en ny fyrmästarbostad i trä, också den söder om fyren. Lägenheterna i fyrbyggnaden upplevdes omoderna, kalla och fuktiga. Den nya fyrmästarbostaden hade vattenburet värmesystem och avträde inomhus i källaren.

Fyrplatsen från söder 1938, Foto Sjöfartsverkets arkiv

Signaleringen med mistlur ersattes i slutet av 1930-talet med radiofyr som även den krävde elektricitet från generatorer och batterier. För driften krävdes stora mängder olja som lyftes upp med en hissbock vid Spangände. Fram till lyftanordningen transporterades oljefaten på en mindre smalspårig järnväg, en sk. decauvillebana. Banan startade vid Hien där det fanns en angöringsplats för båt. Lastningen skedde på en mindre ”tralla” som knuffades med mankraft.

Fyren på Stora Karlsö var bemannad fram till 1974, då sista fyrvaktaren Gillis Ulmstedt lämnade ön. Då drogs till slut en fast elkabel från Gotland. Fyren automatiserades helt och fyrpersonalen ersattes av tillsynsmän för Länsstyrelsens räkning.

6.2 Lotsverket och Fyringenjörkontoret

Lotsverket bildades 1873 genom en avknoppning från Amiralitetskollegium, ett ämbete som ansvarade för sjöfartsärenden och farleder i Svenska farvatten. Lotsverket övergick 1955 till Sjöfartsstyrelsen ombildades senare, 1969, till nuvarande Sjöfartsverket.

Lotsverket var organiserat i tre byråer, kanslibyrån, lotsbyrån och Fyringenjörkontoret. Den senare skötte alla tekniska frågor och projektering av byggnader. De flesta byggnaderna på Sveriges fyrplatser är beställda från snickerifabriker runt om i landet, tex. Bark & Warburg i Göteborg, Gullringe-träförädling i Vimmerby, Borohus i Vetlanda mfl. De byggdes upp på fabrik, plockades ned för att sedan snabbt slutmonteras på sin destination. Utformningen, detaljeringen, material och färgsättningen känns igen över hela landet även om det förekom stora platsanpassade variationer.

Lotsverket och Fyringenjörkontoret projekterade allt som byggdes på Sveriges fyrplatser. Noggranna ritningar utfördes ända ner på detaljnivå som fönster- och dörrsnickerier, trappor och köksinredning. Inget lämnades åt slumpen och konstruktionerna var ofta präglade av fyrplatsernas utsatta lägen.

6.3 Geologi

Liksom Gotland i övrigt är Stora Karlsö uppbyggt av bergarter som härstammar från Silurperioden för 400 miljoner år sedan. Ön kan sägas bestå av ett stort komplex av stora och små fossila korallrev omgivna av lagrad kalksten. Högre liggande partier som Marmorberget och Röjsu Haid består av hällmarker som är starkt påverkade av så kallad karstvittring där kraftiga sprickbildningar uppstått. Havet har på öns klintkanter gröpt ur djupa grottor uppåt 20 meter djupa. På ön finns ett 30-tal grottor varav Stora Förvar är den mest kända.

Fyrplatsen från söder 2018. Foto Lena Lavergren

6.4 Verksamheter

Stora Karlsö har varit en viktig plats för jakt och fiske så länge människan funnits på Gotland. Den hänsynslösa jakten på alkfågel (sillgrissla, tordmule & tobisgrissla) höll på att slå ut beståndet på ön. Sedan 1880 då Stora Karlsö blev naturskyddsområde är jakten förbjuden. Även fisket var viktigt men numera är vattnen kring Stora Karlös fredade tack vara Natura 2000 områdesskyddet. Särskilt under 1800-talet var fisket utbrett och det fanns ett 80-tal fiskebodar i Norderhamn. Idag finns endast två bodar kvar från denna tid. Även säljakten har historiskt varit viktig men upphörde också helt med naturskyddet 1880.

Under medeltiden bröts en hel del kalksten på ön. Stenbrottet låg på södra delen av ön. Det var den rosaaktiga kalkstenen som var attraktiv till byggnadsdetaljer i

gotländska kyrkor och andra påkostade byggnader. Stenen som var hård och solid gick under namnet ”Karlsömarmor”. Stenbrotten övergavs under 1300-talet då Gotlands storhetstid var över. Digerdöden och krig genomleds och 1361 intog Waldermar Atterdag Gotland.

Fårbetet har funnits på ön sedan yngre stenåldern. Carl von Linné beskriver ön om kalbetet vid sitt besök 1741. När Karlö Jagt- och Djurskyddsförening AB även kallat ”Karlsöbolaget” köpte in ön i slutet av 1800-talet upphörde fårbetet då fåren konkurrerade med skogsharen om gräset. En anledning att Karlsöbolaget och dess grundare Willy Wöhler lyckades skydda ön var ju att erbjuda överklassen jaktresor till ön. Wöhler lyckades till och med att få konungen Oscar II att köpa en aktie i bolaget. Träd och buskar planterades för att gynna harbeståndet. De tidigare beskrivna orkidémattorna som täckte ön togs över av invasiva arter som ene, slån och vejksel.

Stora Karlös trafikeras dagligen med turbåt från Klintehamn under perioden maj till augusti. I Norderhamn finns en sommarrestaurang som serverar frukost, lunch och middag. Här finns också att museum som ger kunskap om öns geologi, historia och unika natur och djurliv. Ett flertal boenden finns att hyra för övernattande gäster, både på fyrplatsen och i Hien. Många kommer också med egen båt till Norderhamn där det finns möjlighet att angöra samt ligga över natten.

Forskningen kring fågellivet på ön är en viktig verksamhet som fått stor uppmärksamhet i och med byggandet av fågelobservatoriet på klippkanten uppe vid fyrplatsen, den sk. ”Sillgrisslehyllan”.

6.5 Fyrplatsens utveckling och betydelse

Stora Karlsö fyrplats har varit en viktig länk i det svenska fyrsystemet som byggdes ut kraftigt från mitten av 1800-talet. Tack vare fyrarna på Gotska Sandön som invigdes 1859 vågade fler handelsfartyg gå väster om Gotland vilket också sparade tid. Trots fyrljus så har flera förlisningar skett runt Stora Karlsö. Några med tragisk utgång med förlorade besättningsmän. Men tack vare den bemannade fyrplatsen har även många liv också räddats.

Efter att Lotsstyrelsen beslutat om att uppföra en bemannad fyr på Stora Karlsö så expropierade Kronan för Lotsverkets räkning 1 tunnland uppe på Norderslätt. I övertagandet ingick fri tillgång för fyrbetjäningen att nyttja väg mellan hamnarna, rätt till planteringsjord, nyttjande av sötvattenkällorna i Hien samt fiske och strandplats för båtar. När fyren invigdes 1887 tillsattes Otto Vilhelm du Rietz som fyrmästare och Petter Oscar Jacobsson som fyrvaktare.

Fyrvaktare Gustaf Jakobsson framför mistmaskinhusets råoljetankar. Luftledningen mellan byggnaderna tillhör radiofyren. Foto ca 1940, Sven Jakobsson privat.

Krav ställdes på säkrare navigering vid dålig sikt vilket ledde till att Mistsignalering infördes 1905. Själva mistluren var placerad på en plattform uppe på ett litet torn i Mistmaskinhuset. Mistluren drevs av komprimerad luft.

1937 installerades en radiofyr med masten placerad intill Mistmaskinhuset. Radiosignaleringen sköttes och kunde övervakas från både fyrbyggnaden och fyrmästarbostaden dit ledningar drogs. 1941 levererade AGA en Nautofon som ersatte mistsirénen. Nautofonen är en elektrisk apparat för mistsignalering. Nautofonen var placerad framför Mistmaskinhuset i sydvästra hörnet, alldeles intill klippkanten. 1937 installerades även en radiofyr med cirkulär sändning.

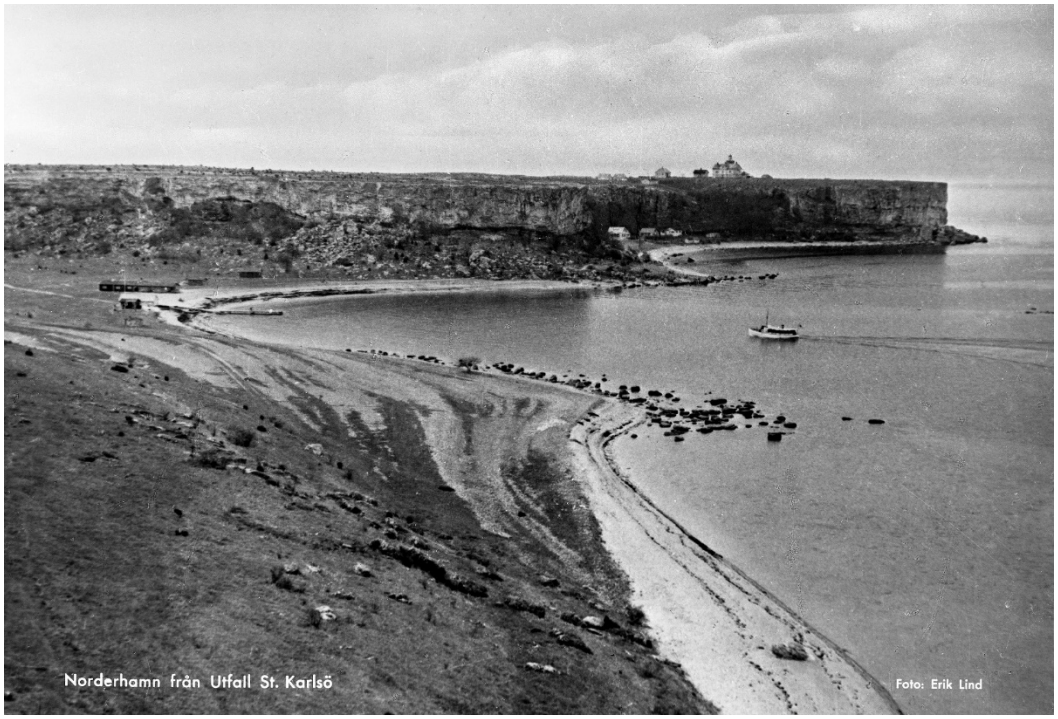
Stora Karlsö utrustades med motorbåt 1918, men under vinterhalvåret sköttes förbindelsen med Gotland genom avtal med båtägare i Klintehamn på Lotsverkets bekostnad. 1947 anlade Lotsverket en ny kraftig betongbrygga i

Norderhamn vilket betydligt underlättade angöringen och kommunikationen med Gotland.

Fyren har fortfarande en betydelse ur navigeringssynpunkt och fyrljuset lyser ännu. Fyrplatsen har kommit att bli ett uppskattat besöksmål och en viktig källa till kunskap om fyrväsendets historia på Gotland. Fyrplatsen är också en viktig del i den forskning som bedrivs på Stora Karlsö. Mistmaskinhuset används av forskare och är nära knutet till den forskningsstation som uppförts på västerbergets branta klippa.

Fyrmästarbostaden och Fyrbiträdesbostaden är numera viktiga boenden för besöksnäringen där boende får en fin upplevelse av fyrplatsen och dess historik.

Förrådslängan har en viktig roll som verkstad och virkesförråd vid underhållsarbeten på fyrplatsen. De tillbyggda avträdena bör åter kunna nyttjas av besökare men kräver visst iordningställande och underhåll.

Turbåten anländer Norderhamn 50-talet. Foto Riksarkivet Visby.

7. Fyrmästarbostaden

Hustillverkaren Gullringens träförädling levererade 1937 en ny fyrmästarbostad till Stora Karlsö. Beställare var Lotsverket. Klagomål om att fyrbyggnaden av kalksten var kall, dragig och fuktig var troligen en bidragande orsak till nybygget. Den nya byggnaden i trä var vindtät och uppvärmd med kokspanna (senare olja). Värmen fördelades ut via vattenburna radiatorer. Kopplade fönsterbågar gav avsevärt mycket bättre värmeisolering. Den nya byggnaden blev mycket uppskattad för sin modernitet. Byggnaden omfattade tre rum och kök samt en källare med avträde, pannrum, matkällare och förråd.

Den nybyggda Fyrmästarbostaden 1937. Trädgårdsland till höger. Takvattnet samlas in via stuprör som leds till en betongtank till höger om farstun.

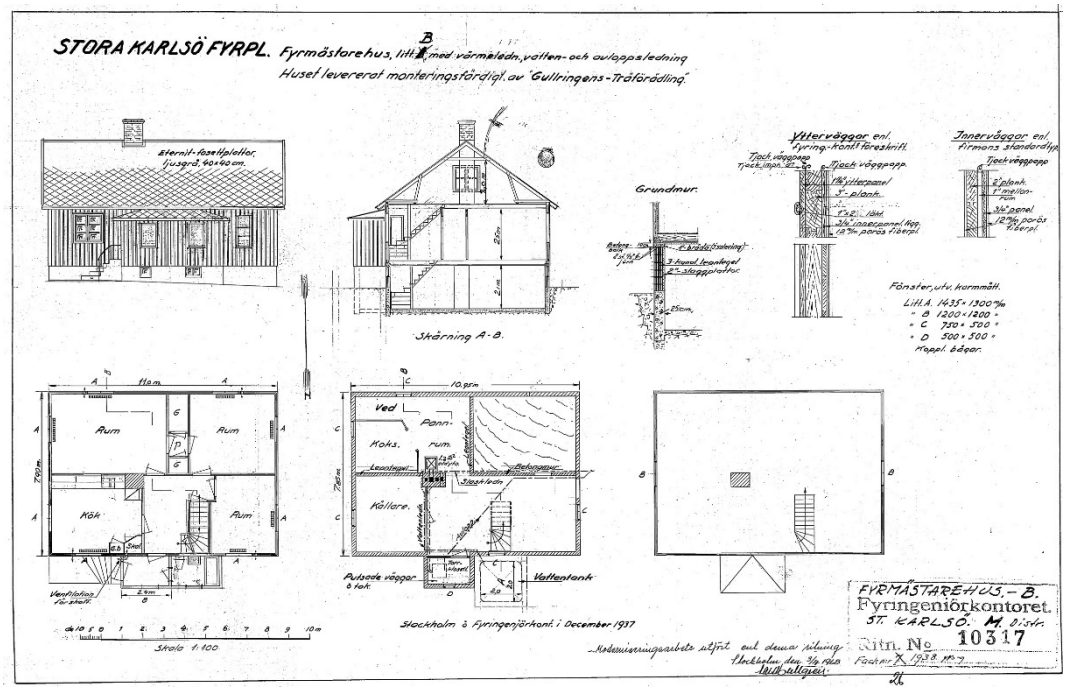
7.1 Historik och byggnadsteknik

Fyrmästarbostaden är konstruerad enligt Fyringenjörkontorets standard för bostäder på fyrplatserna runt om i landet. En kraftig stomme av stående spontade plank med spontad ytterpanel med lockläkt.

Byggnadens trästomme är rest på en källare utav betonghålsten med ett avslutande murkrön av armerad betong. Takstolar kom färdiga från fabrik, uppmärkta för sammansättning på plats. Takstolarnas olika delar är sammandragna med genomgående vagnsbultar med bricka och mutter. Takstolarna är förankrade i plankstommens hammarband med smidda järnbeslag. Kopplade fönsterbågar (2-glas) var nu Lotsverkets standard.

Från början planerades en vattentoalett väster om farstun men detta badrum tillkom först vid senare modernisering, troligen under slutet av 40-talet. Torrklosett blev istället installerat i källaren under farstun.

Taktäckningen utgjordes av den nya tidens fasettformade eternitplattor i ljusgrå kulör, lagda på en underlagspapp. Den utvändiga skorstenen av tegel nåddes via ett mindre takfönster vid sotning.

Fyrmästarbostaden bygghandling, ritning utförd av Fyringenjörkontoret 1937.

Fasaden var målad med en ljusgrå linoljefärg med vita foder. Möjligen var fönster och dörrar tidigt målade med en ljus ockra, senare gröna. I dagsläget är alla fönstersnickerier vita och ytterdörr ljusblå.

På vinden inreddes senare ett sovrum i den östra gaveln. Övrig vind är fortfarande oinredd och oisolerad.

Takvatten samlades redan från början in i en betongcistern i nivå med källaren. Till tanken leddes vattnet via stuprör som vinklades av kraftigt över fasaden, vilket kan ses på äldre fotografier. På den västra gaveln leddes stupröret, från det södra takfallet, diagonalt över fasaden för att sedan vika runt knuten och ner i tanken. Vattnet nyttjades till tvätt, bad och i viss mån matlagning efter kokning. Denna lösning är idag borttagen men cisternen finns kvar under farstun.

Fyrmästarbostaden, 1938. Det nya trästaketet med betongstolpar är färdigställt.

7.2 Kulturhistoriska värden

Fyrmästarbostaden har ett högt kulturhistoriskt värde. Byggnaden är den sista som uppfördes på fyrplatsen och är i stort intakt i sitt utförande, både exteriört och interiört. Rumsindelningen är den ursprungliga. Ett sovrum har tillkommit på vinden i ett tidigt skede liksom ett badrum i den utbyggda farstun.
Större delarna av inredningen såsom kök, innerdörrar, golv, listverk är intakt. Även i källaren finns det mesta kvar som berättar om det dagliga livet på fyrplatsen såsom matkällare med potatislår, avträde och den utvändiga källarnedgången som nyttjades som groventré och införsel av mat och bränsle. Det tidstypiska eternittaket med plåtbeslagen nock och skorstensfot ligger ännu kvar. Plåttaket över farstun är det ursprungliga utan galvaniserad enkelfalsad plåt lagd med skivtäckning.

Fyrmästarbostaden 2021. Ännu ligger det tidstypiska eternittaket från 1937 kvar.

7.3 Nulägesbeskrivning

Fyrmästarbostaden nyttjas idag som boende för besökare. Det finns tre separata sovrum, ett gemensamt stort kök och ett enkelt badrum i farstun. På vinden finns ytterligare ett sovrum inrett i den östra gaveln (ej för uthyrning) Källaren används som tvättstuga för personalen samt för linné tillhörande uthyrningsverksamheten. Källaren och tvättstugan nås via invändig källartrappa på hallen samt en utvändig källarnedgång på den västra gaveln.

Det mesta är intakt från byggnadsåret vad gäller inredning. I köket finns de platsbyggda köksskåpen, den emaljerade vedspisen, den rostfri diskbänken, fernissade brädgolv, listverk och innerdörrar. Det är viktigt för upplevelsen av byggnaden att interiören förblir oförändrad. Detaljerna är en länk till förståelsen för hur fyrpersonalen levde. Här blir det en tidsresa till 30- och 40-talet, när livet moderniserades och förenklades på fyrplatsen.

Fyrmästarbostaden är generellt i bra skick rörande stomme och funktion, men har ett kraftigt eftersatt underhåll exteriört där livslängden för olika byggnadsdelar för länge sedan uppnåtts. Eternittaket ligger ännu på plats efter drygt 80 år.

Eterniten klassas idag som miljöfarligt avfall vid hantering. Redan idag har flertalet plattor lossnat på det södra takfallet. Några är ersatta och några är lappade med tjärpapp eller har fått sprickor lagade med tätningsmassa. Att fortsätta lappa och laga ett eternittak utgör en stor risk för underliggande takkonstruktion. Både takstolar och bördning är i mycket gott skick.

De prefabricerade takstolarna och den ursprungliga bördningen är ännu i gott skick.

På 60- eller 70-talet målades huset om med en ljusgul alkydoljefärg. Vid avbemanningen 1974 var alla träbyggnader på fyrplatsen gula. Senare bytte fasaden åter kulör till en ljusgrå alkydoljefärg. Därefter på 2010-talet åter igen en ljusgul alkydoljefärg. Fasaden var till en början målad med en ljusgrå linoljefärg. De ursprungliga kopplade bågarna är i de flesta fall utbytta mot nytillverkade. De flesta karmar är troligen utbytta innan fyrplatsen blev byggnadsminne.

7.3.1 Grundläggning

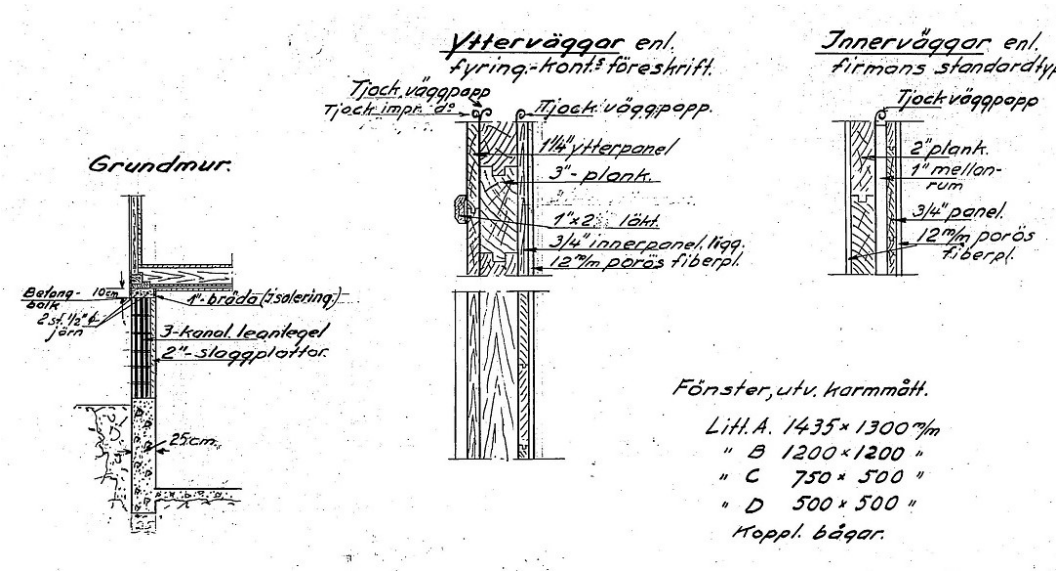
Gjuten grundsula i betong direkt på berget. Olika höjder på krönet beroende på ojämn schaktbotten. Ovan betongsulan en mur av betonghålsten, lagd på en kapillärbrytande tjärpapp. Slätputsad in- och utsida i källardelen. Oputsad insida med synliga fogar i krypgrund i sydvästra delen. Muren avslutat med en armerad betonggjutning som löper runt hela byggnaden. Under marknivå utvändigt är muren struken med kallasfalt.

Grundsula av betong krönt med tjärpapp, murning betonghålsten avslutat med en gjuten armerad betongbalk.

7.3.2 Stomme

Prefabricerad trästomme av stående 3 tums ändspontade plank monterade på en liggande syll med spont. Hörnbeslag av kraftiga smidda järn håller ihop knutarna. Syllen förankrad i källarmurens betongkrön. In- och utvändig väggpapp som vindskydd. Utvändig kraftig förhydningspapp (tjärimpregnerad papp) Utvändig stående 1 ¼ tums spontad panel med släta lockläkt. Invändig liggande 1 tums spontad panel. Invändig 12 mm träfiberskiva av fabrikatet Treetex.

Utsnitt av ritning visande konstruktionsdetaljer. Fyringenjörkontoret 1938.

Prefabricerade takstolar. Högben 5x6 tum, Knän och stödben 4x5 tum, hanbjälke 4x5 tum. Samtliga möten infällda 1 tum, sammanfogning med genomgående skruvförband. Bördning av 1 tums råspont.
Takstolarna levererade i delar och monterades ihop på plats. Det grova virket i takstolarna maskinhyvlat vilket berättar om tidens industriella och rationella utveckling inom träförädlingen. Hög precisionen hade blivit standard och hantverket var på väg bort. Alla ingående delar var utbytbara mellan de olika takstolarna och någon uppmärkning behövdes inte längre såsom kan ses i fyrbiträdet. Byggnaden är ett tidigt exempel på när trähusbyggnad blev mer montering än lokalt hantverk.

7.3.3 Tak och fasader

Stående spontad panel med släta lockläkt. Ytskikt av gul alkydoljefärg. Under följer flertalet tjocka färgskikt av alkydoljefärg. Vitmålade knutar, fönster- och dörrfoder. Underspikad takfot och taksprång, vitmålade. Vid sidan om fönster i vardera rum sitter tilluftsventiler med en utvändig väderskyddande plåthuv. Delar av fasaden är utbytt och det är oklart om den ursprungliga förhydningspappen (tjärimpregnerad papp) är intakt under den spontade panel.

Fasad och tak mot söder, oförändrat bortsett från ändrad färgsättning fasad. Foto 2021.

Eternittak av fasettformade plattor med ursprungligen ljusgrå kulör, nu täckta med lavar och mossa. Vindskivor av trä, vitmålade. Nockplåt, varmgalvaniserad plåt, omålad. ”Vattbrädor” av plåt, vitmålade. På det norra takfallet finns ett mindre takfönster som är ursprungligt. Det utgör både ljusinsläpp till vinden, men även tillträdesväg till den yttre skorstenen vid sotning. Runt takfönster ett större plåtbeslag mot skorsten och upp till nock. Plåtbeslaget möjliggör åtkomst till skorstenen utan att kliva på de sköra Eternitplattorna. Anordningen är ej godkänd för uppstigning till skorstenen med dagens regelverk. Uppstigningsanordning i övrigt saknas till skorstenen. Överbeslag skorsten av galvaniserad plåt.

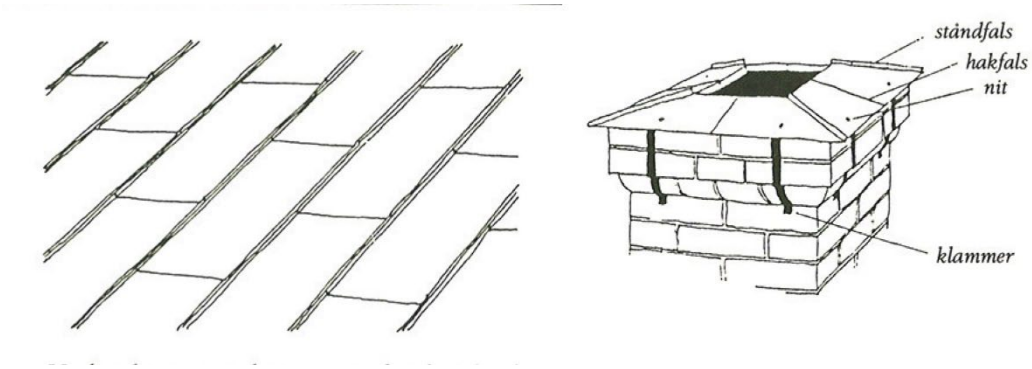
Fasad mot norr. Farstun har tidigt byggts till med ett badrum till höger. Farstuns ursprungliga storlek syns i grundens skarv. Det kvadratiska fönstret i källarmuren tillhör fyrmästarbostadens privata avträde, en modernitet för tiden.

Bild till vänster. Fyrmästarens egen grind genom staketet. Bild till höger. Fyrmästaren sedd från fyrtornet. Syrénbersån har tagit över det gamla trädgårdslandet.

Farstuutbyggnaden har ett enkelfalsat skivtäckt plåttak av varmgalvaniserad stålplåt. Takavvattning med hängrännor och stuprör är vitmålade. Stuprör med skarpa hörn är delvis original, eller utbytta i ett tidigt skede. Undantaget farstun som har moderna stuprör med runda böjar. Tidigare samlades takvattnet i en betongcistern under farstun i källarnivå. Då vek stuprören av till tanken men idag går de rakt ner och avslutas med en utkastare med skarp vinkel.

Från 20-talet lades plåten i allt större skivor samt med förskjutna horisontella skarvar. Denna läggning kan ses på farstu utbyggnadens tak som är ursprunglig.

Bild till vänster. Stuprör med skarpa vinklar och ursprungliga infästningsbeslag.
Bild till höger. Vattentanken av betong under farstun sticker ut ur grundmuren.

7.3.4 Fönster och dörrar

Fyrmästaren hade redan från början kopplade bågar. Den yttre bågen har glasbrytande spröjs och utvändig kittfals. Den inre bågen har glasbrytande spröjs men glaset monterat med glaslist på utsidan. De ursprungliga bågarna är i de flesta rum bytta till nytillverkade av liknande utseende. De utbytta fönsterbågarna är hantverksmässigt tillverkade. Tidigare bågar och karmar är målade med alkydoljefärg eller akrylatfärg i flera omgångar. Ursprungligen var fönstersnickerier målade med linoljefärg. Fönstren har ett utskjutande överbleck i plåt samt ett underbleck. Överblecket är uppvikt på fasaden under läkten.

Inget av källarfönstren gick under inventeringen att öppna då virket svällt av luftfuktigheten samt att flertalet spalter mellan båge och karm var övermålade. På vinden saknas till- och frånluftsventiler vid sidan av fönster, såsom det är ordnat på nedre planet. Det bildas kraftig kondens mellan bågarna framförallt i sovrummet mot öster. Det kan bero på dåliga tätningslister mot karm men även på bristfällig luftomsättning i rummet.

Fasad mot öster, de nedre fönsterbågarna nyligen utbytta. Från gavelfönstret löper utfällbar brandstege målad i en avvikande gul färg. Skåpet bredvid det högre källarfönstret innehåller gastub till köksspisen. Foto 2021.

Ytterdörren i farstun är huvudentrén. Det finns också en källarnedgång på västra gaveln som nyttjas till tvättstuga och förråd. Ytterdörren är troligen utbytt på 50- eller 60-talet. Nertill sitter ett bleck av rostfri plåt som inte passar in bland de ursprungliga materialen. Källaringången har två enklare sidohängda luckor av trä upphängda på hakgångjärn.

Bild till vänster. Renovering av fönsterbågar Karlsö Jagt- och Djurskyddsförening. Bild till höger, Entrédörr i farstun, troligen utbytt på 50-talet.

7.3.5 Planlösning

Planlösningen är den ursprungliga vilket är viktigt att bevara för att förstå hur livet levdes från sent 30-tal till dess fyrplatsen avbemannades 1974. Även inredning är i stort intakt bortsett från förnyat badrum i farstun. Även i källaren går tidigare funktioner ännu att avläsa då avträde, potatislår och spår av koks- och oljeeldning ännu är kvar. Trappor till vind och källare är de ursprungliga. På vinden finns ett inrett sovrum på östra gaveln. I den västra delen av vinden finns spår av att det även här funnits ett liknande inrett rum.

7.3.6 Invändiga ytskikt och utrustning

De ursprungliga fernissade brädgolven ligger kvar i alla rum. Rummen är enkla med tapetserade eller målade väggar direkt på masonit eller treetexskivor. Undertaken har antingen målad masonit eller en typ av spårad träfiberskiva. De vägghängda vattenburna radiatorerna placerade under vardera fönster finns kvar och är i drift. På vindsgolvet obehandlade spontade brädor, synliga takstolar och

bördning. Källaren har målade betonggolv, slätputsade väggar och omålad råspont i taket. I sin helhet är interiören intakt sedan 1937 frånsett tapet och färgbyten.

7.3.7 Uppvärmning

En äldre oljepanna från 60-talet har konverterats till el genom komplettering med elpatron. Elpannan värmer det vattenburna värmesystemet med ursprungliga sektionsradiatorer. Systemet fyllt med glykolblandning för att undvika frysskador. Värmen avstängd under vinterhalvåret. I köket finns en emaljerad vedspis som ej är i funktion.

7.3.8 Vatten och avlopp

Vattnet till Fyrmästaren pumpas idag från ett borrhål vid bergrummet ca 500 m sydost om fyrplatsen. Vid bergrummet finns en ejektorpump och en hydrofor. Vattnet går även till Berghyddan och ner till Hien från denna brunn. Avloppet från Fyrmästaren och Fyren går med självfall till en trekammarbrunn belägen mellan Fyrbiträdet och Mistmaskinhuset. Därefter går spillvattnet västerut ner över klippkanten i ett slutet rörsystem för att sedan infiltreras i strandgruset.

7.3.9 Ventilation

Naturligt självdrag i husets kök, rum och vind. Mekanisk frånluft i badrummet (farstun) Källaren saknar ventilation bortsett från väggventiler som är stängda. Just källaren är i stort behov av förstärkt mekanisk ventilation då utrymmet används för tvätt och tork av tvätt genom hängning. Luftfuktigheten är mycket hög vilket orsakat omfattande angrepp av vedätande insekter vars spår syns genom fint trädamm utanför ingångshålen.

Fyrplatsen från sydost 1939. Fyrmästaren med ljusgrå fasad och vita knutar, fönster och foder. Även Fyrbiträdet i samma kulör och svart papptak. Nils Danielsens privata fotoalbum, Värmlands arkiv.

7.4 Rumsbeskrivning

7.4.1 Farstu och badrum

Fernissat brädgolv i farstun. Plastmatta golv och vägg badrum. Badrumsinredning från 80-talet.

7.4.2 Hall inkl. städskrubb

Fernissat brädgolv. Original spegeldörrar halvfransk typ med tre lika stora speglar och beslag, trycken till alla rum samt till vind- och källartrappa. Målade väggar på

underlag av träfiberskivor (Treetex). Undertak vitmålad på masonit.
Utanpåliggande el.

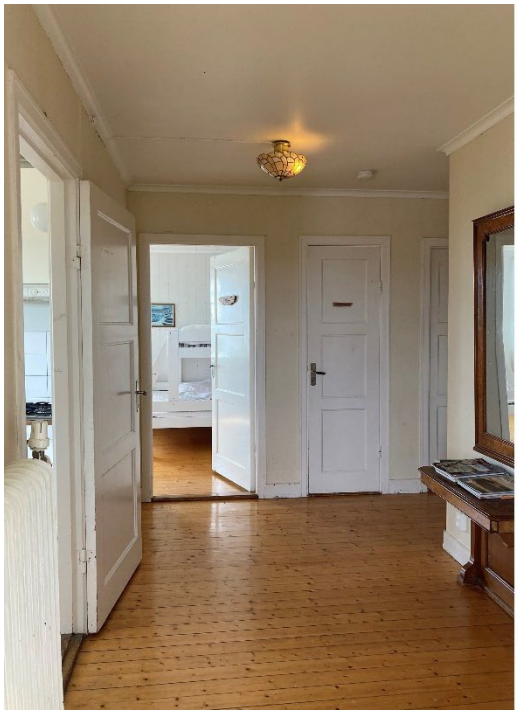

Bild till vänster. Hallen sedd från farstun.
Bild till höger. Hallen sedd från köket.

7.4.3 Kök

Fernissat brädgolv. Original spegeldörr från hallen med ursprungliga beslag, trycken. Delvis platsbyggd köksinredning kvar. Tillverkad på snickerifabrik men fast monterad och inbyggd mot tak och väggar på plats. Platsbyggt skafferi med tilluftsventil mot norr (i hörnet mot farstun) Dörrar och luckor fabrikstillverkade. Rostfri diskbänk. Vitt kakel 15x15 cm mellan diskbänk och överskåp. Kylskåp installerat i fd. skafferi. Skafferidörr bortmonterad.

Emaljerad vedspis av märket Husqvarna. Gnistplan framför spisen av betong, tidigare målat eller klätt med linoleummatta. Frånluftsfläkt ansluten till befintlig murstock.

Tak av vitmålad masonit. Original taklister, golvlister, foder. Utanpåliggande el, troligen utbytt efter 1974 då Stora Karlsö fick kraftkabel från land. Tidigare 110 V likström.

Bild till vänster. Emaljerad vedspis av märket Husqvarna.
Bild till höger. Snickeritillverkad köksinredning.

7.4.4 Fyrmästaren östra rummet (”Fyrmästaren 4”)

Fernissat brädgolv. Original spegeldörr från hallen med ursprungliga beslag, trycken. Nyare tapeter på underlag av ursprunglig Treetex-skiva. Original taklist och golvlist. Sektionsradiatorer under vardera fönster. Undertak av spårad träfiberskiva. Utanpåliggande el.

7.4.5 Fyrmästaren södra rummet

Fernissat brädgolv. Original spegeldörr från hallen med ursprungliga beslag, trycken. Nyare tapeter på underlag av ursprunglig Treetex-skiva. Original taklist och golvlist. Sektionsradiatorer under vardera fönster. Undertak av spårad träfiberskiva. Utanpåliggande el.

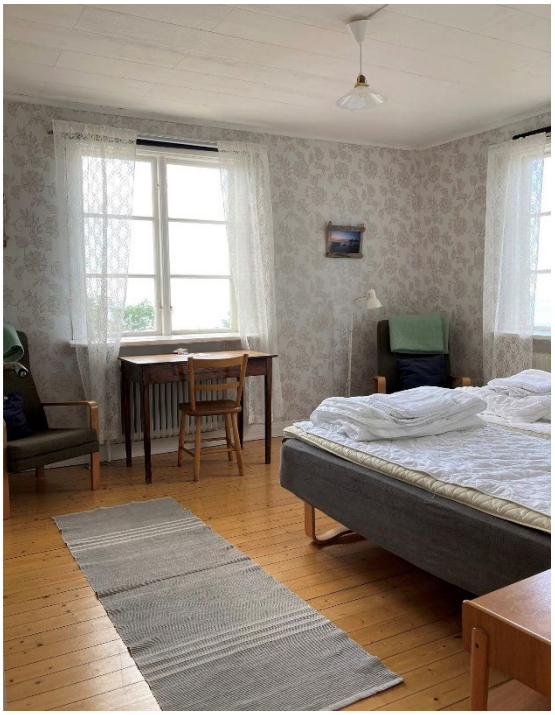

Bild till vänster. ”Fyrmästaren 4”
Bild till höger. Fyrmästaren södra.

7.4.6 Fyrmästaren norra rummet

Fernissat brädgolv. Original spegeldörr från hallen med ursprungliga beslag, trycken. Nyare tapeter på underlag av ursprunglig Treetex-skiva. Original taklist och golvlist. Sektionsradiatorer under vardera fönster. Undertak av spårad träfiberskiva. Utanpåliggande el.

7.4.7 Vinden

Till vinden leder en snickeritillverkad trappa av trä. Obehandlat spontat brädgolv, synliga takstolar och bördning. På den västra gaveln syns spår från tapet. Här har tidigare funnits ett avgränsat rum. Trappräcke av blåmålad furu. Troligen från byggnadens uppförandetid. Ej för uthyrning.

7.4.8 Vindsrummet, östra

I östra delen av vinden finns ett inrett rum möblerat med sängar, fåtölj mm. Ej för uthyrning. Spontat obehandlat brädgolv. Tapetserade väggar på Treetex-skiva.

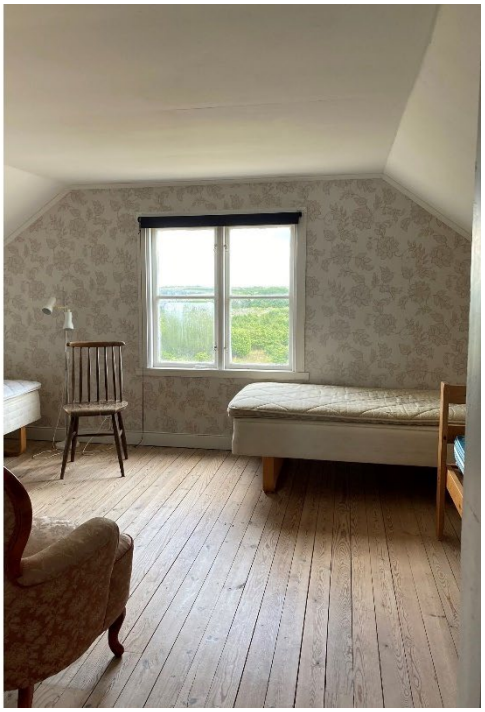

Bild till vänster. ”Fyrmästaren 4”
Bild till höger. Fyrmästaren södra.

7.4.9 Källaren

Källarmurar av betonghålsten, slätputsad insida. Krypgrundutrymme i sydvästra delen av källaren har synliga murblock och fogar. Gjutet betonggolv med golvbrunnar av gjutjärn. Källarens olika utrymmen har tydliga spår av tidigare användning, matkällare med potatislår, pannrum med koksförråd och oljepanna. I krypgrundsutrymmet finns många spår av byggnadsaktiviteter som brukbaljor av trä, putsverktyg, äldre fönsterbågar mm. I väster finns en utvändig källartrappa täckt med sidohängda grönmålade träluckor. Denna nedgång är ursprunglig. Under badrummet i farstun finns ännu betongcisternen för insamling av takvatten kvar. Synliga avloppsrör av gjutjärn mynnar ut söder om den utvändiga källartrappen i form av enkel slamavskiljare.

Fyrpersonalens trädgårdsland fanns redan innan Fyrmästarbostaden uppfördes. Landet låg vindskyddat bakom en låg syrénhäck. Foto 1925. Sjöfartsverkets arkiv.

8. Fyrbiträdesbostaden

Till följd av att fyrpersonalen utökades uppfördes 1893 en separat bostadsbyggnad till fyrbiträdet med familj. Fyrbiträdesbostaden tillverkades som ett prefabricerat byggsystem av snickerifirman Bark & Warburg AB i Göteborg. Bark & Warburg var tidigt ute med monteringsfärdiga och flyttbara byggnader. 1863 uttog bolaget patent på sin teknik kallad ”Barks system”. Snickerifirman blev leverantör till Lotsverket som önskade rationalisera och förkorta byggtiden på de ofta isolerade fyrplatserna.

Tidigaste idag kända bilden av fyrbiträdesbostaden tagen 1905. Mistmaskinhuset under uppförande. Fyrbiträdet har papptak med fotränna, Troligtvis ljusgrå fasad med vita knutbrädor, fönsterluckor och foder. Fönsterbågarna har en mörk kulör.

Fyrbiträdesbostaden består av två rum varav det norra är kök och det södra ett allrum. I köket fanns tidigare en vedspis och ett fast skåp och skafferi samt köksbänk mot den norra gaveln. Idag är köket ombyggt med modernare köksinredning mot den västra långsidan. Allrummet i söder har kvar sin kakelugn av flat modell, placerad mitt på mellanväggen, mot den i huset, centrerade murstocken. En från början utbyggd farstukvist leder in i en mindre hall. På hallen finns en brant trappa upp till vinden. Vinden har ett inrett rum mot norr som tidigare har haft en kamin installerad.

Fyrbiträdesbostaden sedd från öster. Huvudfasaden och fönster vänder sig mot fyrplatsen, Sluten fasad med bakbygge och avträde mot havet i väster. Foto 2021

8.1 Historik och byggnadsteknik

Bark & Warburgs byggsystem utgjordes av en stomme av kraftiga stående och spontade plank, 3 ½ tum tjocka. Planken är även ändspontade och är monterade på en syll med not och binds upptill ihop av ett hammarband, också det med not. Hörnen på byggnaden hålls samman med kraftiga smidda järnbeslag alternativt gängstänger där planken närmast hörnen dragits samman med brickor och muttrar. Ovan vindsbjälklaget och hammarbandet utgörs stommen av liggande spontade plank.

Husen som levererades av Bark & Warburg restes nästan alltid på en hög sockel av sten, ofta granit. I Fyrmästarbostadens fall är sockelmuren av kalksten som

senare har spritputsats. Utanpå plankstommen spikades en tjock förhydningspapp (tjärimpregnerad papp) och därefter en stående 1x6 tum tjock spontad panel med profilerade lockläkt.

Bild till vänster. Dubbelspontad plank tillverkad efter originalet.
Bild till höger. Ytterpanelen avslutas med ett sågtandat mönster som var standard hos Lotsverket. Profilerade läkt täcker gliporna. Bilden. Södra fasaden som är utbyt.

Takstolarna levererades också färdiga där delarna var tydligt markerade med inhuggna nummer. Stomvirket var uppmärkt med fet krita. Karaktäristiska är hörnutsmyckningarna med rundstav och svarvade knoppar enligt Lotsverkets standard för tidpunkten. Den underspikade breda takfoten och taksprånget med pärlspont samt de profilerade läkten utanpå den spontade breda panelen.

Till en början hade Fyrbiträdet ett papptak, lagt med horisontella våder. Takavvattningen med fotränna av papp och stuprör med skarpa lödda vinkar samt vattenkupa upptill fanns endast, som nu, på det östra takfallet. Pappen var endast nedvikt över, och spikat i, vindskivorna såsom dåtidens papptak lades enligt anvisningar från Fyringengörkontoret. Papptak var vanligt på Lotsverkets lite enklare byggnader och bostäder som uppfördes i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Pappen var antingen impregnerad med trä eller stenkolstjära, senare asfalt. Ibland lades pappen med sk. listtäckning.

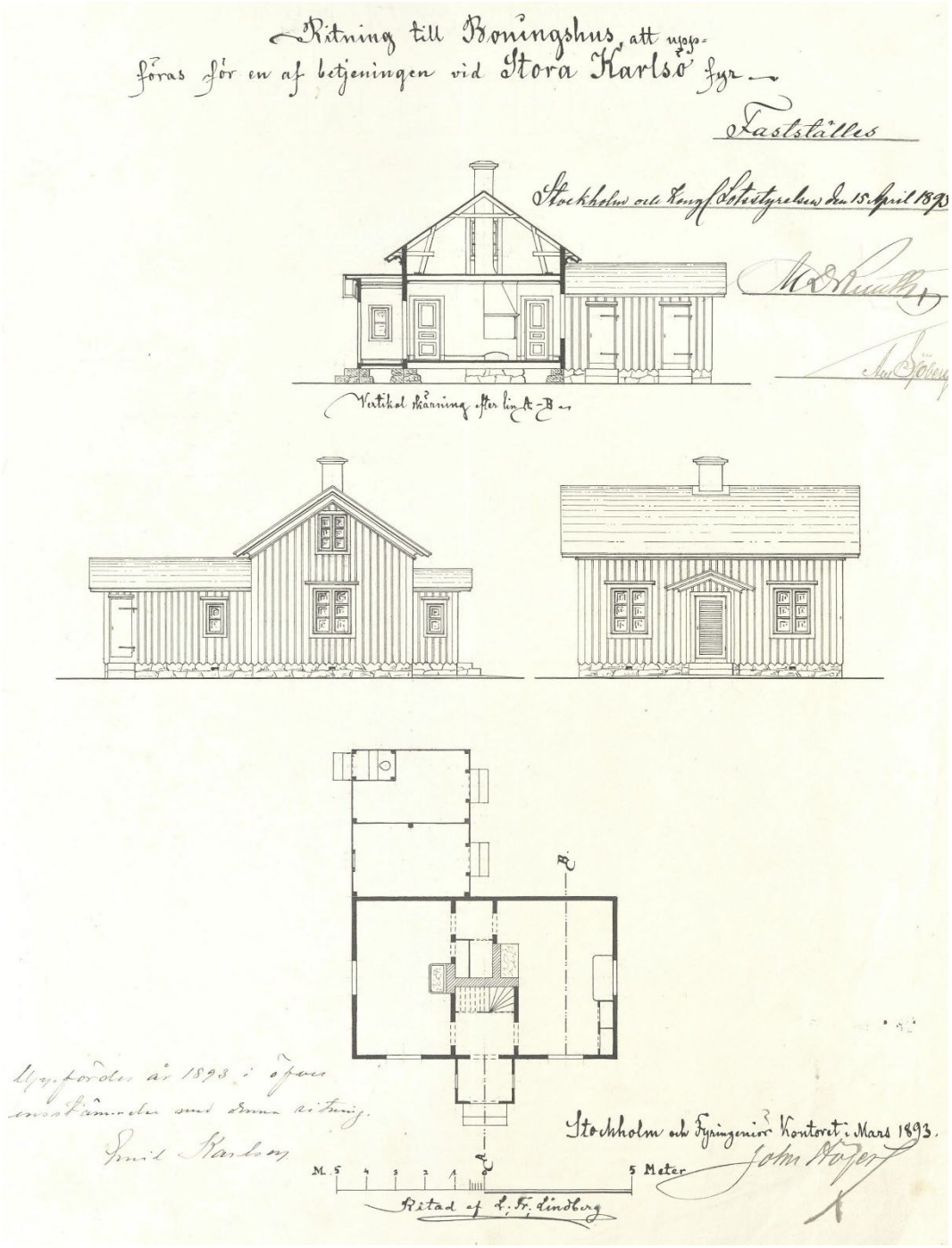
Till skillnad från de flesta andra fyrplatser i Sverige, där rödfärgen varit dominerande, målades byggnaderna på Stora Karlsö med linoljefärg. Kanske till följd av den extremt utsatta placeringen på klippkanten. Här kommer nederbörden ofta horisontellt viket ställer extrema krav på motståndskraft hos ytskikten. Ren linoljefärgen stod troligen emot klimatpåverkan bättre än den linoljeförstärkta rödfärgen som Lotsverket använde som regel.

Bild till vänster. Märkning av de ingående delarna i takstolarna.
Bild 2. Ett kraftigt järn förankrar takstolar i plankstommen.

Fyrbiträdesbostadens bakbygge är av enklare konstruktion bestående av ett ramverk av 5 x 5 tums fyrkantsvirke med utvändig spontat panel och profilerade läkt. Stolpar och bjälklag är omsorgsfullt förbundna med tappar och spikförband. Bakbygget golv utgörs av kraftiga ospontade plank, som troligen är återbrukade och har haft ett annat ändamål, kanske ställningsplank. Utanför vardera förrådsdörr ligger fint huggna trappstenar av kalksten. Vid avträdet utgörs trappan av två steg av kalksten. Till Farstun leder fyra steg upp till entrédörren. De tre översta av huggen kalksten vilandes på ett fundament av betong.

Ritning till Fyrbiträdesbostaden 1893, signerad John Höjer. Mot havet i väster är bostaden helt sluten utan fönster. Avträdet finns kvar med sin ursprungliga placering. Riksarkivet Marieberg, Lotsstyrelsens arkiv.

8.2 Kulturhistoriska värden

Fyrbiträdesbostaden har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Byggnaden är den första som uppfördes på fyrplatsen efter själva fyrbyggnaden. Den ursprungliga planlösningen är bevarad även om modernisering skett av köket och vedspisen försvunnit. Ett sovrum har tillkommit på vinden i ett tidigt skede. Interiört finns många detaljer bevarade såsom spegeldörrar, listverk, kakelugn, vindstrappa m.m.

Exteriört är fasadernas utformning ursprunglig men fönster har bytts ut från enkelbågar till kopplade bågar och delar av den utvändiga spontade panelen har ersatts under åren med råplan. Byggnaden uppfördes till en början med papptak lagt med horisontella våder och fotränna av papp. Idag ligger ett trapetskorrugerat svart plåttak ovanpå den äldre pappen.

Byggnaden berättar en mycket viktig del i fyrplatsens historia. Det är den första träbyggnaden som tillkom för att göra boendemiljön mer trivsam för fyrpersonalen. Byggnadstekniken är mycket intressant ur ett industriteknisk perspektiv som berättar om Lotsverkets ofta rationella tankesätt. Samtidigt har byggnaden ett högt arkitektoniskt värde, gestaltad av Fyringenjörkontoret och fyringenjör John Höjer.

8.3 Nulägesbeskrivning

Fyrbiträdesbostaden nyttjas idag som boende för besökare. Det finns två separata rum. Ett allrum i söder och kök med sovplats i norr. På vinden finns ytterligare ett sovrum inrett i den norra gaveln. Byggnaden är ett uppskattat boende som är belagt under större delen av säsongen.

Att byggnaden används för uthyrning är en god förutsättning för att det dagliga underhållet sköts och tillsyn utförs. Det är viktigt för funktionen, som boende, att allt fungerar och är rent vilket gynnar byggnadens fortlevnad. Det är mycket viktigt för upplevelsen av byggnaden att interiörens kvarvarande byggnadsdetaljer bevaras och vårdas.

Fasaden är ommålad minst tre gånger med alkyd- och akrylatfärger. Från början var Fyrbiträdet målat med en ljusgrå linoljefärg. Därefter en ljusgrå alkyd följt av en gul kulör så sent som 2012. Därefter har nuvarande röda färg tillkommit, troligen en akrylatfärg.

Bilden till vänster. Hörnutsmyckning enligt Lotsverkets standard. Svarvad knopp nertill.
Bilden till höger. Svarvad knopp upptill på hörnlist av rundstav.

Grundmur av staplad kalksten. En centrerad bärlina löper under golvbjälklaget.
Murstocken har ett eget fundament av stapplad kalksten avjämnat med bruk och tegel.

8.3.1 Grundläggning

Grundmurarna består av staplad kalksten med spritputsad. Murstocken vilar på ett eget fundament av kalksten avjämnat med bruk och tegel. Mitt i husets längdriktning finns en bärlina under golvbjälklaget som är uppallat på plintar av staplad kalksten. Grunden har ett fåtal mindre ventilationsgluggar.

Fasad mot söder. Bakbygget med svaipdörr till avträdet längst ut till vänster (väster). Fönster i södra sovrummet avvikande spröjsning mot ursprunget.

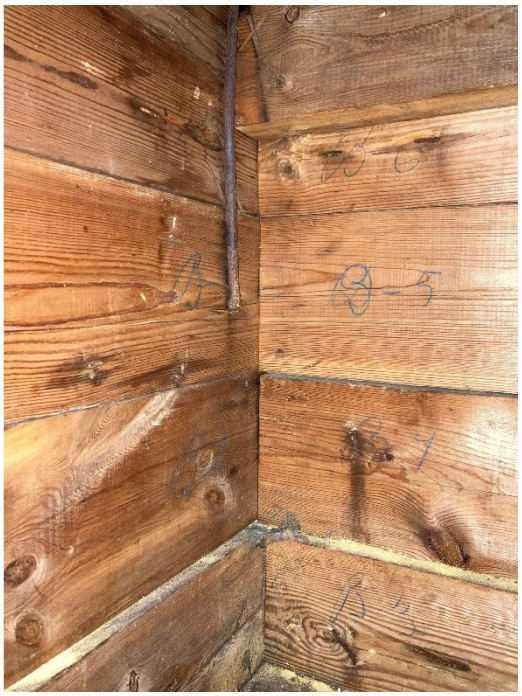
8.3.2 Stomme

Dubbelspontade plank 3 ½ tum tjocka är resta på en syll och sammanbundna upptill med ett hammarband. Ovan hammarbandet övergår stommen till liggande spontade plank.

Utanpå plankstomme satt ursprungligen en tjock, 2-3 mm, tjärimpregnerad förhydningspapp. På den södra gaveln är den utbytt mot vanlig vindpapp som ej har samma vattenavstötande funktion. Utvändig panel var original 1 x 6 tum spontad med profilerade lockläkt enligt Fyringenjörkontorets standardmall. Panelen är avslutad nertill med ett sågtandsmönster.

Takstolar prefabricerade med uppmärkta delar, monterade på plats.
Högben, knän och stödben alla av dimension 6 x 2 ½ tum. Sammanfogning av takstolar halvt i halvt med dymling. Takstolar förankrade i plankstomme med kraftiga smidda järn som slagits in i takstol och de liggande planken.
Takstolarnas stödben vilar på en längsgående bärlina nerfälld och förankrad i det tvärgående bjälklaget.

Bilden till vänster. De prefabricerade takstolarna
Bilden till höger. Ovan vindbjälklaget utgörs stommen av liggande spontade plank. Alla uppmärkta med fet krita på snickerifabrik Bark & Warburg AB i Göteborg.

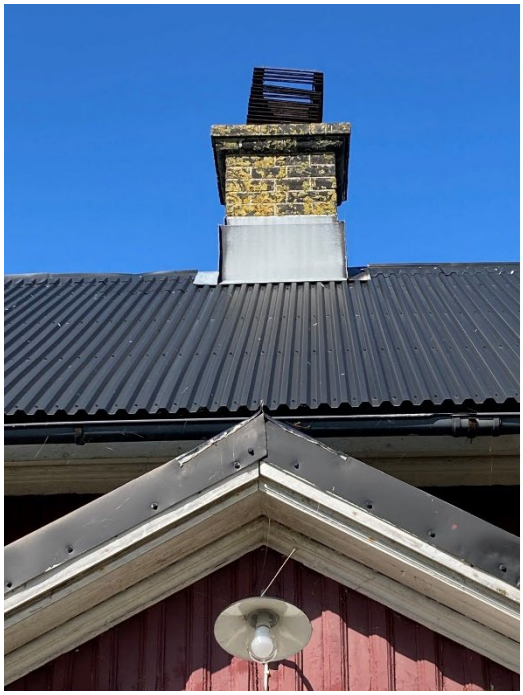
Det kraftiga taksprånget på gavlarna bärs upp av horisontella tassar infällda och förankrade i de två yttersta takstolarna. Dessa tassar är underspikade med pärlspontpanel på taksprånget undersida och endast synliga på vinden.

Bottenbjälklag och vindsbjälklag är isolerade med kutterspån. Bjälklagets trossbotten är av spontade brädor upplagda på läkt, vardera sidan om de bärande golvbjälkarna.

Centrerat i huset finns en kraftig murstock av tegel. Till murstocken har tre eldstäder varit anslutna. Kakelugn i södra rummet, vedspis i köket samt järnkamin i det norra vindsrummet.

8.3.3 Tak och fasader

Det nuvarande plåttaket av fabrikslackerad, trapetskorrugerad, plåt lades på i mitten av 1980-talet som en nödåtgärd då läckage uppstått i det gamla papptaket. Plåten är ej fackmannamässigt lagd. Det saknas ströläkt på hela taket. Bärläkten är infästa direkt på underlaget som till stor del utgörs av det äldre papptaket. Det saknas takavvattning helt på västra takfallet, bakbygget och farstun. Endast den östra takfallet har idag hängränna och stuprör. Bördningen är troligtvis den ursprungliga. På det nordvästra hörnet finns kvarvarande plåtbeslag för infästning av stuprör i den ursprungliga panelen.

Bilden till vänster. Trapetskorrugerad plåt . Skorstensbeslaget är original.
Bilden till höger. Bakbyggets plåttak saknar uppvik mot träfasaden. Ströläkt saknas, bärläkten infästa direkt mot underlaget.

Bilden till vänster. Äldre infästningsbeslag för stuprör, nordvästra hörnets långsida. kan ännu ses Bilden till höger. De nuvarande stuprörens utkastare är delvis felriktade. Skarpa böjar av modern pressad typ av aluzink.

Bilden till vänster. Stuprör av aluzink som ej går att måla byts ut.
Bilden till höger. Hängränna saknar avslutningsgavel. Anslutningen till stuprörets tratt är ej fackmannamässigt utförd.

Den västra fasaden mot havet är helt sluten utan fönster. Takavvattning saknas på bakbygget men har troligtvis funnits på det västra takfallet då det var pappklätt.

Bilden till vänster. Ursprunglig bördning i gott skick. Bilden till höger. Takfoten är detaljrik med en kraftig hålkälslist och pärlspontpanel. Taktassarna dolda.

8.3.4 Fönster och dörrar

Ursprungligen har byggnaden haft enkelbågar, möjligen med lösa innerbågar på vintern. Samtliga bågar och karmar är dock utbytta mot kopplade.

Den ursprungliga 2-3 mm tjocka förhydningspappen (tjär- eller asfaltsimpregnerad lump- eller cellulosapapp) har tagits bort på den södra fasaden och ersatts med en vanlig vindpapp utan större vattenavstötande funktion. Tidigare tätade förhydningspappen drevspalten mellan kam och stomme för att sedan täckas av det utvändiga fodret.

Således har flera av de, från Lotsverket och Fyringenjörkontroret föreskrivna materialen avlägsnats. Den tjocka spontade panelen samt den vattenavstötande förhydningspappen har ersatts med material avsedda för en annan typ av konstruktion.

Stomme södra fasaden under fönsterkarm på vinden. Den av Lotsverket föreskrivna förhydningspappen, 2-3 mm tjock och tjärimpregnerad, har ersatts med en vanlig vindpapp som helt saknar tjärpappens vattenavstötande funktion.

Ytterdörren är en pardörr med ramverk av trä. Synlig fyllning utåt med stående panel, insidan klädd med masonit. Dörrbladen är mycket otäta. Grön utsida, alkydoljefärg, vit slät insida. Förrådsdörrar av stående bräder på enkel träram. Dörr till avträdet av svaiptyp, delbar med mindre överdel. Ursprungligen ser dörren till avträdet ut att ha haft ett runt fönster eller glugg.

Förrådsdörrar är reparerade på flera ställen med avvikande virkesdimensioner, virkeskvalitet samt sammanfogade med kryss- eller torxskruv. Även moderna hakgångjärn av pressad plåt avviker i flera fall från ursprungliga smidda gångjärn.

Bilden till vänster. Endrédörren, höger dörrblad gång och något bredare.
Bilden till höger. Entrédörren sedd inifrån farstun.

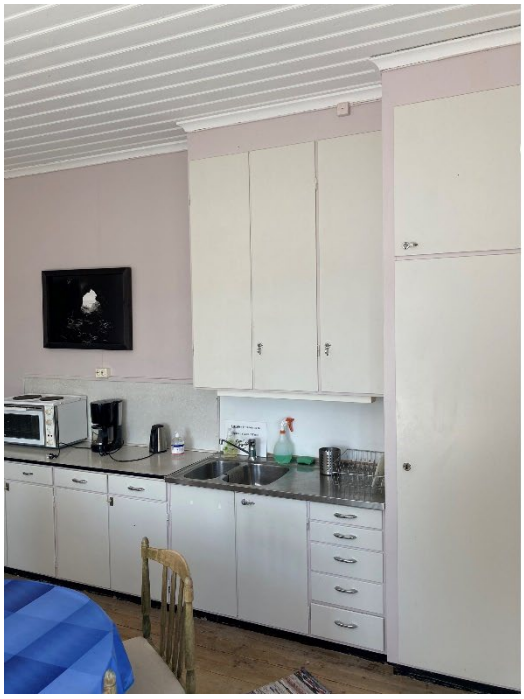
Bilden till vänster. Avträdets svaipdörr med separata öppningsbara delar.
Bilden till höger. Utsikten från avträdet är överväldigande.

8.3.5 Planlösning

Fyrbiträdesbostaden har i stort kvar sin ursprungliga planlösning. Den enda förändring som skett är ombyggnad av köket och de mindre skrubbarna väster om murstocken. Möjligen låg här skafferi och garderob men utrymmet tycks också ha fungerat som en passage eller enklare serveringsgång. Idag är utrymmet stängt för passage mellan kök och rummet i söder. Här finns en städskrubb med åtkomst från köket och garderob med åtkomst från södra rummet.

Köket som till en början hade en enklare arbetsbänk och skåpinredning mot den norra gaveln har idag en välbevarad köksinredning från 50-talet mot den västra långsidan. Vedspisen i köket är borta men betongfundament och gnistskydd av röd klinker finns kvar i golvet inramat av en fris i trägolvet.

I det södra rummet finns en kakelugn av flat modell bevarad, men är ej godkänd för eldning. Samtliga innerdörrar är bevarade men ommålade. I södra rummets garderob kan äldre färgsättning och pärlspontpanel studeras. Brädgolven är kvar i alla rum nere och på vinden. Trätrappa till vinden samt trapphålsräcke är orört. I vindens norra del är ett rum inrett, vilket troligen tillkommit i ett tidigt skede. De flesta listverk finns kvar men ommålade.

Bilden till vänster. Nuvarande köksinredning mot västra långsidan.
Bilden till höger. Kakelugnen i södra rummet och spegeldörrar till garderober.

Bilden till vänster. Spegeldörr med kammarlås till vindstrappan.
Bilden till höger. Detalj i trä som gör att vindsdörren skjuter upp dörren till köket.

Bilden till vänster. Betongfundament till fd. vedspis.
Bilden till höger. Golvlist och pärlspontpanel i garderob, södra rummet, med ursprunglig färgsättning.

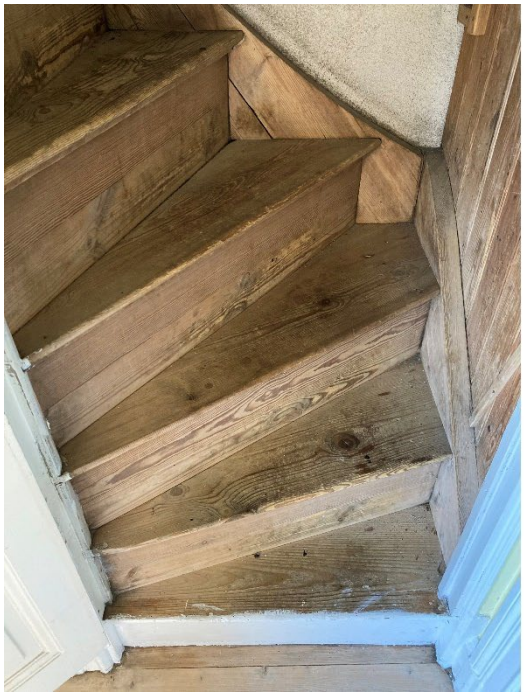

Bilden till vänster. Vindsrummet mot norra gaveln. Fiskbensmönstrad Linoleummatta.
Bilden uppe till höger. Arbetsbänk i förrådet, troligen från Mistmaskinhuset.
Bilden nere till höger. Eldstadsplan av öländsk kalksten framför kakelugnen.

Bilden till vänster. Murstocken med rökkanal från kakelugnen i det södra rummet.
Bilden till höger. Äldre kamin som troligen värmt det norra vindsrummet.

Bilden till vänster. Vindstrappan placerad mot den centrerade murstocken.
Bilden till höger. Trapphålsräcke med krysslagd fyllning mellan stolparna.

8.3.6 Invändiga ytskikt och utrustning.

De ursprungliga brädgolven har tagits fram, tidigare täckta av plast och linoleummattor. Rummen är enkla med tapetserade eller målade väggar direkt på masonit eller treetexskivor. Inga äldre tapeter finns kvar utan målning och omtapetsering har skett succesivt under åren. Undertaken har kvar sin breda pärlspontpanel. Merparten av golv och taklister är bevarade, liksom samtliga innerdörrar med ursprungliga kammarlås. Vindsgolvet har obehandlade spontade brädor, synliga takstolar och bördning. Murstocken av tegel är kvar i sin helhet, putsad och vitmålad. Ej godkänd för eldning. På skorstenen finns en järnställningen, med horisontella vinklade lameller. Troligen en anordning för att förbättra draget i skorstenen. Tillkom tidigt men ej från byggnadsåret.

8.3.7 Uppvärmning

Byggnaden värms ej upp idag. Då Fyrpersonalen nyttjade byggnaden var värmekällorna kakelugn, vedspis och kamin.

8.3.8 Vatten och avlopp

Till köket finns sommarvatten draget, endast kallvatten. Systemet tappas ur på hösten. Avträdet är ett torrdass men med urinseparering som leds via slang till det gemensamma avloppssystemet på fyrplatsen.

8.3.9 Ventilation

Självdrag. Frånluft genom ventiler i kakelugn och murstock. Tilluftsventiler i krypgrunden. Bottenbjälklag med kutterspån, samt otäta dörrar och fönster leder in tilluften i rummen.

Fyrbiträdet ca 1900. Papptak med horisontella våder, fotränna av papp. Stuprör med trattar även synligt på den västra sidan. Färgsättningen på fasaden var med största sannolikhet en mellangrå linoljefärg lika den som återfunnits på Mistmaskinhuset. Foto. Riksarkivet Visby, Lagergren Gardsten Ateljé.

8.4 Rumsbeskrivning

8.4.1 Farstu & hall

Farstun är intakt med brädgolv, målad pärlspont på väggar och i tak. Profilerad hög golvsockel, taklist hålkäl, breda profilerade dörrfoder med skurklossar. Original pardörr, på insidan klädd med masonit. Från farstun leder ytterligare en dörr in till den inre hallen.

8.4.2 Södra rummet

Brädgolv som tidigare varit täckt med matta (troligen linoleum). Golvsockel och taklist kvar. Takpanel bred pärlspont. Kakelugn av flat modell, ej godkänd för eldning. Kakelugnen placerad mot den i huset centrerade murstocken. Eldstadsplan framför ugnen av öländsk rödbrun kalksten. Eldstadsplanen inramad av fris i trägolvet. Garderober i den västra delen med spegeldörrar. I garderoberna kan delar av äldre färgsättning ses.

8.4.3 Norra rummet, köket

Brädgolv som tidigare varit täckt med matta (troligen linoleum). Golvsockel och taklist utbytta. Dörrfoder med skurklossar kvar. Takpanel bred pärlspont. Köksinredningen från 40-50 talet är välbevarad med snickeritillverkade stommar och lådor. Arbetsbänk av laminatskiva och diskbänk av rostfritt. Fundament för vedspis av betong, gjutet på grund av staplad kalksten. Eldstadsplan av rödbrun klinker inramad av fris i trägolvet. Städskrubb i den västra delen bakom murstocken. Tidigare fanns här en passage in i södra rummet.

8.4.4 Vinden

Den svängda vindstrappan i trä mynnar upp mitt på vinden bredvid murstocken. Trapphålet på vinden har ett genomarbetat räcke med kryssmonterad fyllning mellan stolpar och överliggare. Vinden har ett spontat brädgolv på ett träbjälklag fyllt med kutterspån. Takstolarna och bördningen är synliga i den södra delen samt upp längs hela nocken. I den norra delen är ett rum inrett med undertaket monterat på hanbjälkarnas underkant. Ovan rummet finns ett tomt utrymme där diverse bråte slängts upp. Detsamma på kattvindarna. Rummet är isolerat med kutterspån samt har haft en egen järnkamin.

Under det södra fönstret finns stora rötskador till följd av läckage. Bjälklag och golv är skadat och förmodligen ganska omfattande skador på stommens plank också. Vid ogynnsam vind har vattnet runnit på golvet nästan fram till trapphålet. Då konstruktionen är diffusionsöppen har vatten kunnat torka ut efter enstaka större inläckage. Men under och närmast det södra fönstret behöver rötskadat virke bytas ut.

Bilden till vänster. På vindens brädgolv syns spår efter omfattande men tillfälliga läckage. Bilden till höger. I det norra vindsrummet har det funnits en kamin.

8.4.5 Bakbygget, avträdet

Avträdet har varit med från början och kan ses redan på John Höjers ritning från 1839. Flera ommålningar har skett samt byte av dörr. Ursprungligen tycks det ha varit en hel dörr med ett litet runt glas eller en öppen glugg. Nuvarande dörr är av Svaiptyp med två öppningsbara delar, en högre nedre och en lägre upptill.

Avträdet har en häpnadsväckande utsikt över St Karlsös västra klippkant och havet. Ursprungligen var sitsen och locket av trä omsorgsfullt utformad. Träsitsen är sedan länge borta och har ersatts med sits av vit frigolit. Sommaren 2021 togs den slita plastsitsen bort och ersattes åter med ett enkelt trälock med metallgångjärn. Sits och lock är målat med ljusgrå linoljefärg. Även det genomruttna golvet byttes ut framför sittbänken.

8.4.6 Bakbygget, förråden

De två förråden står idag nästintill tomma. Golven består av grova ospontade plank. Stommen är en öppen regelstomme med grova stolpar infästa mellan syll och hammarband. Att bakbygget uppfördes redan från början kan dels utläsas av originalritning men även på väggen mot bostaden i det närmaste förrådsutrymmet. Plankväggen är här omålad och av enklare panel än den utvändiga spontade. Bakom den ospontade och omålade panelen finns dock den

sedvanliga förhydningspappen för att stoppa fuktig luft att tränga in från havet. I detta förråd finns en arbetsbänk med avrundat ytterhörn och plåtskodd kant. Ett skruvstycke sitter monterat mitt på långsidan. Skruvstycket har ett stödben av stål som vilar på golvet. Denna arbetsbänk kan vara flyttat från Mistmaskinhuset, när tekniken där inte längre behövdes och det blev konferensrum. På äldre teknisk ritning över Mistmaskinhuset (1952) återges en ”filbänk” i byggnadens sydvästra hörn med samma storlek och det avrundade ytterhörnet.

Under bänken finns en trälår full med glas som skall vara från fyrbyggnadens lanternin. Idag sitter det plexiglas i lanterninen. I det västra förrådet bakom avträdet finns endast en större handvevad slipsten. Troligen använd av fyrpersonalen inför slåtter av hö med lie mm. Hö hämtades på södra delen av ön vid Suderslätt som var avgränsat från bete.

Bilden till vänster. Trälåda innehållande originalglasen till fyrlanterninen.
Bilden uppe till höger. Handgjorda krokar för hängning av nät eller kläder.
Bilden nere till höger. Hasp av mässing till avträdet. Kanske bärgat från fartyg.

9. Mistmaskinhuset

1905 beslutade Lotsverket att mistlur skulle installeras på St Karlsö. Mistluren signalerade vid dålig sikt eller dimma. För detta krävdes en separat byggnad då tekniken var omfattande och skrymmande. Mistmaskinhus uppfördes på de flesta svenska fyrplatser vid denna tid och många kom att få ett liknande utseende efter Fyringenjörkontorets mall. Byggnaden levererades troligen från snickerifabriken Bark & Warburg AB i Göteborg. Stommen består av spontade stående plank precis som i Fyrbiträdesbostaden. Två fotogenmotorer drev en luftkompressor som fyllde upp en stor trycktank. Det uppstickande tornet rymde trycktanken och högst upp på plattformen var själva mistluren placerad.

Mistmaskinhuset som det såg ut från början. I bakgrunden hissbocken vid Spangände. Foto 1925. Sjöfartsverkets arkiv.

9.1 Historik och byggnadsteknik

Mistmaskinhuset uppfördes på en grund av huggen granit. Högst sannolik är stenen fraktat till St Karlsö i samband med bygget. Någon granit i så pass stora mängder finns ej på ön, endast enstaka block från istiden. Även på Gotska Sandön finns flertalet huggna granitpelare under fyrvaktarbostad C. Även denna byggnad är levererad av Bark & Warburg AB. Firman levererade ofta kompletta byggnader ända ner till stengrunden.

Trästommen utgörs av en kraftig syll varpå ändspontade plank (2 ¾ x 7 tum) är resta. De stående planken binds ihop av ett kraftigt hammarband, lika syllen. I vardera ytterhörn är stommen sammandragen med kraftiga smidda järn.

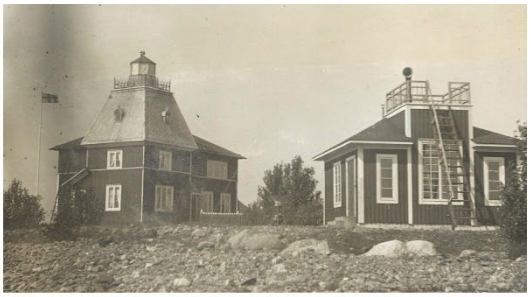
Utanpå den bärande plankstommen är en tjock (2-3 mm) förhydningspapp spikad. Förhydningspappen var en lump- eller cellulosabaserad papp som impregnerades med trä- eller stenkolstjära.

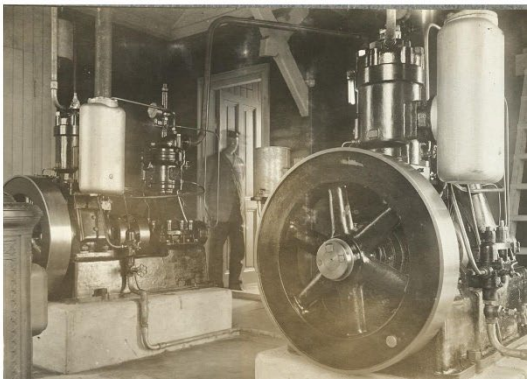
Till skillnad från Fyrbiträdesbostaden har det utanpå förhydningspappen spikats 1 tum tjocka läkt som sedan den spontade ytterpanelen är infäst i. Utrymmet bildar en 1 tum djup luftspalt. Luftspalten fungerar kapillärbrytande vid inträngande fukt i ytterpanelen. Vid slagregn och kraftig vind kan vatten dras in i panel och glipor då det kan bildas baksug. Vattnet har då möjlighet att torka ut i luftspalten. Förhydningspappen och bakomliggande plankstomme gavs också bättre möjlighet att snabbt torka ut om vatten ändå skulle nå så långt in i konstruktionen.

Utanpå luftningsläkten spikades en 1x6 tums spontad panel av bästa kvalitet. Panelen kapades nertill med ett sågtandsmönster. Panelen grundades först med en ljusgrå eller vit linoljefärg. Utanpå panelen fästes en profilerad läkt enligt Fyringenjörkontorets dåtida standardritningar. Till sist målades hela fasaden i en ljus/mellangrå linoljefärg. Original panel med färg kan ännu hittas på vinden, på mistlurstornets kvarvarande stomme samt i pannrummets koksförråd.

Invändigt var byggnaden klädd med en liggande 1 tum panel följt av en slät masonit. Innertaket var klätt med pärlspontpanel. Golvet var av betong. Taket klätt med spontade bräder och ytskikt av tjärpapp. Takpappen var nedvikt över kanten på den nedersta takfotsbrädan och spikad. Inget takavvattningssystem bortsett från en hängränna över entrén.

Det nästan identiska Mistmaskinhuset vid Eggegrund uppfört under samma period. I tornet ryms den höga tryckluftstanken. Foto 1907. Riksarkivet, Lotsstyrelsens arkiv.

Sockel av huggen granit, med största sannolikhet skeppad till St Karlsö tillsammans med resten av den prefabricerade byggnaden från Bark & Warburg AB, Göteborg.

Hörnjärnet som håller ihop syll och stående plank. Pannrummet sydöstra hörnet.

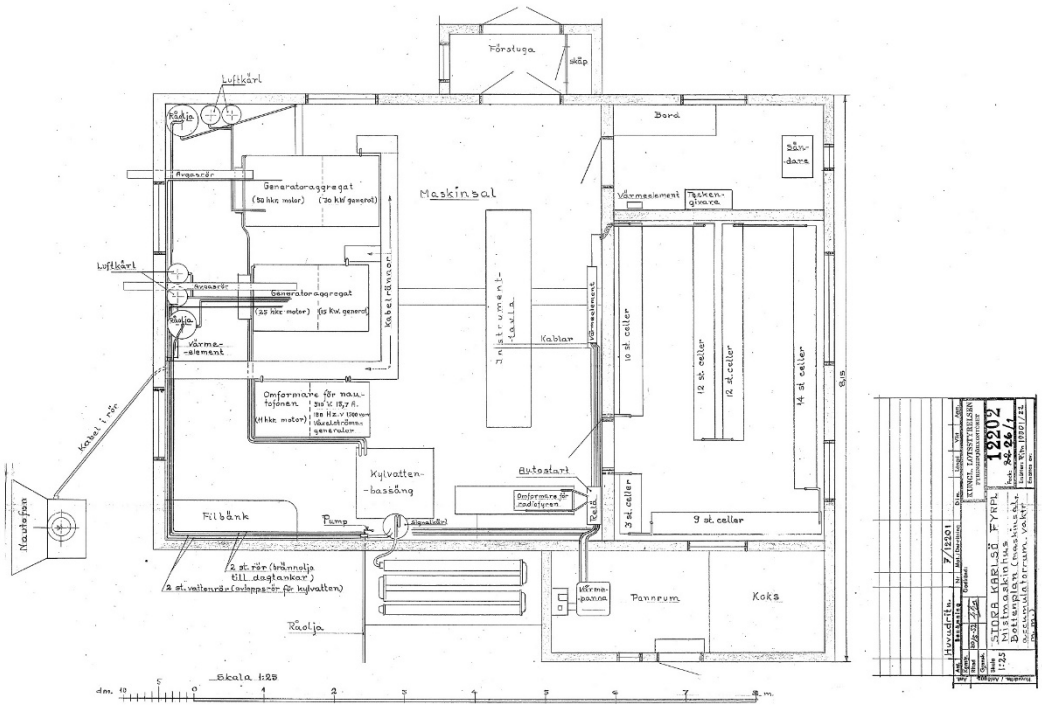
Bilden uppe till vänster. Eternitplattor från 50-talet
Bilden upp till höger. De profilsågade taktassarna och takpappens nedvik.
Bilden nere till vänster. Det ursprungliga pärlspontklädda taket finns kvar på vinden.
Bilden nere till höger. Hörnjärnet i det gamla tornet för mistluren finns kvar på vinden.

1911 bytes mistluren ut mot en mistsirén, det gav ett starkare ljud. 1934 elektrifieras fyren med 100v likström. Strömmen producerades i det nu tillbyggda Mistmaskinhuset. Bränslet var råolja och två stora tanker var uppställda söder om byggnaden. Två dieselmotorer drev en generator och därefter lagrades strömmen i ett rum med ett stort antal seriekopplade batterier. Mistsirénen kompletterades med en radiofyr. Både fyrljus och radiofyr drevs med elektricitet producerad i Mistmaskinhuset. 1941 bytes mistsirénen ut mot en Nautofon med större räckvidd. Nautofonen placerades väster om byggnaden. Den gamla skrymmande tekniken med trycktank demonterades och tornet med sin plattform revs. Hålet för tornet byggdes igen och taket täcktes med eternitplattor.

1938 har bränslet ändrats till råolja, två tankar placerade söder om Mistmaskinhuset. Foto. Sjöfartsverkets arkiv

Mistmaskinhuset var bemannat och ett vaktrum fanns i det som idag benämns som förråd eller kapprum. Från vaktrummet hade bemanningen uppsikt över fyrlinsen genom ett litet fönster mot öster. Vattenburet värmesystem fanns installerat som drevs av en kokspanna i ett tillbyggt pannrum åt söder. Den nya Nautofonen var placerad precis på klippkanten väster om byggnaden. Betongfundamentet finns ännu kvar men Nautofonen och den stora stålställningen tippades ner i havet när fyren avbemannades. Koksförrådet är ännu halvfullt och i pannrummet finns den mesta tekniken kvarlämnad.

Teknisk ritning över Mistmaskinhuset 1952. Foto. Sjöfartsverkets arkiv

9.2 Kulturhistoriska värden

Mistmaskinhuset representerar och berättar om den teknikutveckling som skett under 1900-talet fram till fyrplatsens avbemanning 1974. Vid uppförandet var bygganden arkitektoniskt ren i funkisstil, där formen tydligt följde funktionen. I takt med att tekniken utvecklades och krävde mer utrymme har Mistmaskinhuset kraftigt byggts om och till. Rent arkitektoniskt är den förvanskad från sitt ursprung men fortfarande berättar byggnaden en tydlig och intressant historia. Den ursprungliga stommen från Bark & Warburg AB finns i större delar intakt bortsett från det nedkapade tornet.

De olika rummen, som idag har helt andra funktioner, har kvar sin utformning. Det som är forskarrum idag för övervakning av sillgrisslorna var tidigare fyllt med seriekopplade batterier. Konferensrummet var till bredden fyllt med maskiner, tankar, rör- och elledningar mm. Det är av viktigt att byggnadens historia inte raderas bort mer genom demontering av detaljer eller installationer. Pannrummets interiör bör bevaras i sin kvarlämnade råhet. Skärmtaket för kylarelement repareras.

Byggnaden har som övriga träbyggnader bemålats med alkydoljefärg i flera olika kulörer genom åren. Interiört är de flesta ytskikt ersatta med nya och undertaket är numera i våg. Tidigare var det öppet i nock med målad pärlspontpanel. Panelen finns ännu kvar på vinden och är även synlig i kapprummet. Kapprummet är tillbyggd på 30-talet, men utförd med liknande takkonstruktion. Delar av tornet för mistlur och trycktank finns kvar på vinden där även det gamla pappklädda yttertaket kan ses under den tillbyggda delen mot öster. Detaljer i fasaden för infästning av lejdare, Nautofon, Radiofyr osv. finns kvar. Det är viktigt att dessa spår och detaljer bevaras vid framtida takomläggningar och fasadrenoveringar.

Mistmaskinhuset 1971. Till höger närmast klippkanten reser sig Nautofonen med kringutrustning monterad på fasaden. Till höger om farstun står radiofyren med stag av stålvajer. Foto. St Karlsö sista fyrvaktare Gillis Ulmstedt

9.3 Nulägesbeskrivning

Mistmaskinhuset används idag som konferens- och möteslokal. Det större kvadratiska, före detta maskinrummet, är möblerat med bord och stolar samt whiteboardtavla och projektor. Den tillbyggda delen mot fyren som tidigare innehållit batterier och vaktrum nyttjas idag som forskarcentral för övervakning av sillgrisslor, som häckar på den västra klippkanten. I den sk. ”sillgrisslehyllan”, en byggnad nedanför klippkanten, invigd 2009 finns kameror för observation av fåglarnas boplatser. I forskarrummet kan sillgrisslorna följas på bildskärmar. Det tidigare vaktrummet nyttjas som kapprum och förråd.

Mistmaskinhuset sett från fyrtornet. Till vänster betongplatta för fd. råoljetankar.

9.3.1 Grund

Den ursprungliga kvadratiska byggnaden vilar på en hög sockel av granit med en invändig betongplatta i det gamla maskinrummet. Tillbyggnaden står på en betongplatta. Skarven mellan granitsockel och tillbyggnadens betong är tydlig på den norra sidan öster om farstun och inne i pannrummet på södra sidan. Stensockeln mot klippkanten i väster är mellan 40 och 60 cm hög medan betongplattan i öster ligger nästan helt i marknivå. I det nordöstra hörnet står panelen ner i marken.

I det sydvästra hörnet finns ett plattjärn infäst i graniten som förvinner upp under panelen. Möjligen är det ett förankringsjärn för syllen alternativt något fäste eller stag till Nautofonen vars betongfundament står strax utanför.

Panelen sticker ner ca 5-10 cm under syllen och mellan graniten och panelen kan man se luftspalten utanpå plankstommen och förhydningspappen. Denna konstruktion är en utveckling av föregående där den spontade ytterpanelen spikades direkt mot förhydningspappen.

Bilden till vänster. Marknivån är hög i det nordöstra hörnet och behöver sänkas.
Bilden till höger. Ett stag eller fästjärn förankrat i graniten på det sydvästra hörnet.

9.3.2 Stomme

Trästommen är prefabricerad på fabrik. Ändspontade plank (2 ¾ x 7 tum) är resta på en kraftig syll med notspår. Syllen är sammanfogad halvt i halvt i de fyra hörnen. Resvirket avslutas med ett motsvarande hammarband också med notspår. Ytterhörnen är sammanbundna med kraftiga smidda vinkeljärn som är spikade både syll och de yttersta stående planken i hörnen.

På bilden, sidan 55, tagen 1905 ses de resta fyrkantiga väggelementen på Mistmaskinhuset. Även tornet av samma konstruktion är rest. Tornet vilade på den östra ytterväggen men även på kraftiga träkonsoler, se bilden sidan 91, interiör från Mistmaskinhus vid Eggegrund. Takstolarna var av kraftigt virke 5 x 7 tum. De smalare profilsågade taktassarna är troligen påspikade på sidan av takstolar.

Bilden uppe till vänster. Plankstomme det ursprungliga hörnet inne i pannrummet.
Bilden uppe till höger. Tornet av stående plank, finns kvar men är avsågat under taket.
Bilden nere till vänster. Den tidigare synliga innertakspanelen i maskinrummet.
Bilden nere till höger. Ett av ytterhörnen, mot väster, på tornet där de ursprungliga takfallen möts. Jämför bilden sidan 98.

9.3.3 Tak och fasader

Det nuvarande eternittaket lades troligen på under 50-talet. Den höga trycktluftstanken behöves ej längre då mistsirénen ersatts med Nautofon placerad på klippkanten vid byggnadens sydvästra hörn. Utrymmet i maskinsalen behövdes till annat ny teknik och tornet revs. Tornets plankstomme sågas av grovt i nivå med taket och den yta som tornet upptagit byggdes igen genom att förlänga befintliga takfall. De olika takfallen mötss i en kortare nock i syd- nordlig riktning.

Hålet efter det avsågade tornet byggdes igen genom att förlänga de befintliga takfallen tills de möter i en kort nock. Takstolarna i det nya taket är vanliga 2 x 4 tum reglar klätt med råspont likt resten av taket.

Det ursprungliga pappklädda yttertaket ligger ännu kvar under tillbyggnaden mot öster. Det är viktigt att detta sparas vid omläggning av taket för att kunna förstå byggnadens utveckling. Idag ligger det mineralullskivor på det nedpendlade undertaket. Vinden nås genom en inspektionslucka i konferensrummet.

Skrapprov på fasad mot söder. Ytterst en gul alkydoljefärg, därefter en grå alkyd med en svag blå ton. Under den grå alkyden ytterligare en ljus gul. Som första färgskikt på träpanelen konstateras en ljusgrå linoljefärg.

Fasaderna av spontad panel med profilerade läkt. Ursprungligen målade i en ljus eller mellangrå linoljefärg. Byggnaden har under åren bytt färg ett antal gånger. På 60- eller 70-talet målades huset om med en ljusgul alkydoljefärg. Senare bytte fasaden åter kulör till en ljusgrå alkydoljefärg. Därefter på 2010-talet åter igen en ljusgul alkydoljefärg.

Olika återbrukade delar av Mistmaskinhusets ytterpanel med grå linoljefärg.

Takfot mot söder. Det är mycket viktigt att nya taktassar och takfotsbrädor får samma profil, dimension och virkeskvalitet som befintliga. Endast skadade partier byts ut.

Fasaden mot öster vetter mot fyrbyggnaden. Det mindre fönstret till höger är placerat i det tidigare vaktrummet. Härifrån hade vakten uppsikt över fyrljusapparaten.

Fasad mot norr. Endast taket över farstun har en takavattning med hängränna.

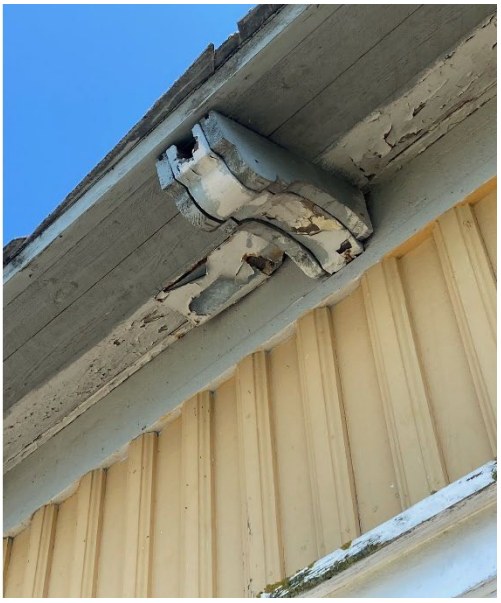
Fasad mot söder. Pannrummet till höger med betongskorsten. Rester av skärmtak i mitten där kylarelementen till motorerna var placerade. Längst ner i bild betongplattan där råoljetankarna stod.

Fasad mot väster. Fundamentet för Nautofonen syns vid det sydvästra hörnet.

Fasad mot söder. Skärmtaket över kylelementen. Mistmaskinhuset berättar om den teknikutveckling som skett på St Karlsö och alla kvarvarande spår är viktiga pusselbitar.

Bilden till vänster. Den äldre asfaltspappen vid nedviket över takfotsbrädan.
Bilden till höger. Rötskadad taktas som förstärkts på vardera sida med en bräda.

Det varmgalvaniserad, enkelfalsade plåttaket av skivtyp, på pannrummet med påfyllningslucka ner till koksförrådet.

9.3.4 Fönster och dörrar

Kopplade bågar med glasbrytande spröjs i ytterbågen. Några bågar har även glasbrytande spröjs i innerbågen. Det mindre överhängda fönstret i fd. vaktrummet har kopplade bågar med glaslist istället för kittfals. Detta var en konstruktion som Lotsverket och Fyringenjörkontoret tog fram, för att minska underhållet avseende fönsterkitt. Glaslisten verkar från början vara satt i ett löst kitt som tätat övergången mellan glas och trä. Glaslist och kittsträng övermålas ut på glaset för att uppnå täthet precis som med en vanlig kittfals.

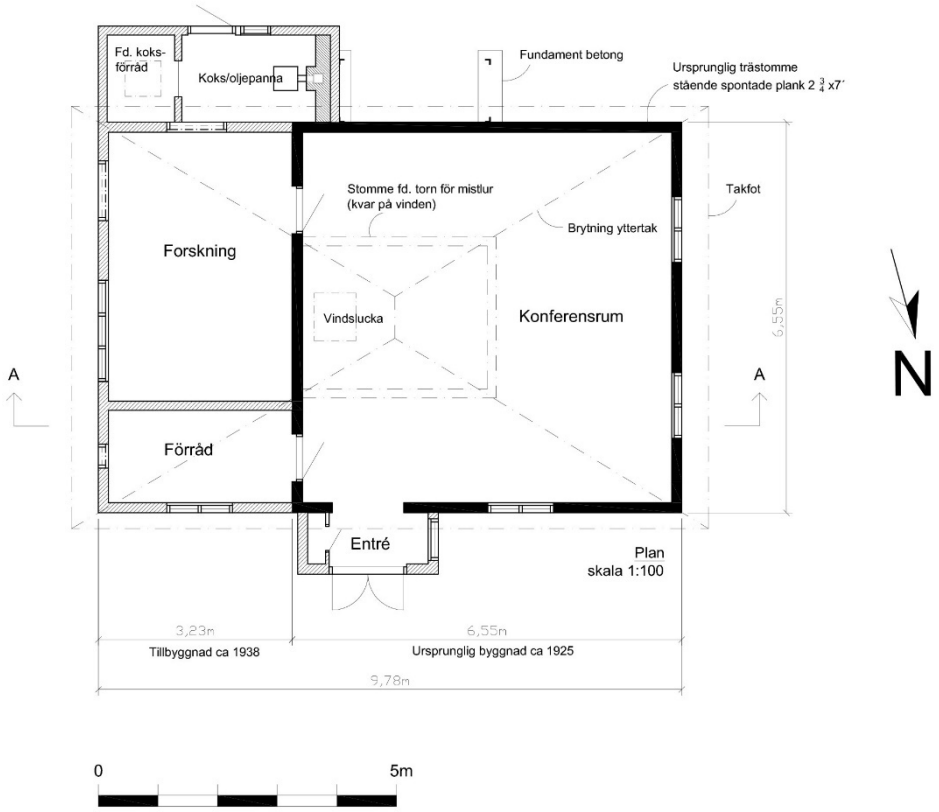
Det mindre fönstret i fd. vaktrummet har även kvar original foder och fönsterbänklist. Utvändigt har samtliga fönster en övre vattbräda klädd med plåt. Vattbrädan och plåten sticker ut ca 7 cm utanför ytterpanel. Plåten går in under panelen och är troligen uppvikt mot underliggande trästomme. Vattbräda och plåt har ett markerat fall utåt. Läkten ansluter ner mot plåtblecket med samma vinkel. Konstruktionsdetaljen är mycket viktig för skyddat av fönstren. Snickerier i varierande skick och målade med alkydoljefärg.

Vattbräda med plåtbleck ovan fönster. Fasad mot öster.

9.3.5 Planlösning

Mistmaskinhuset byggdes om kraftigt på 30-talet till följd av teknikskifte och byte av bränsle. Fyrljuset och mistsignaleringen elektrifierades och tekniken krävde mer utrymme. Den ursprungligen helt kvadratiska byggnaden innehöll endast ett maskinrum samt två mindre rum varav det ena var ingång. (se bilder interiör Mistmaskinhus Eggegrund) Tornet i byggnadens östra del innehöll den stor hög tryckluftstank. Tornets plankstomme fortsatte antagligen ner i golvet och utgjorde därmed väggar till de båda mindre rummen. Tornet vilade även kraftiga konsoler som bar upp hörnen och den västra sidan i byggnadens tidigare nock.

Uppmätningsritning 2021. Den ursprungliga byggnaden i helsvart, tillbyggnad skrafferad. Mistlurstornet markerat som streckprickad linje i centrum.

9.3.6 Invändiga ytskikt och utrustning

Från byggnadens uppförande finns inte mycket kvar av ytskikten i de olika rummen, möjligen under nuvarande masonitbeklädnad. På vinden finns ännu spår av innertaket i f.d. maskinsalen kvar. Maskinhallen var öppen i nock och taket

klätt med pärlspontpanel, målat i vitt. Från tillbyggnaden på 30-talet finns ännu fönster och foder kvar i fd. vaktrummet. Även det stora treluftsfönstret i forskarrummet samt de två mindre överhängda är troligen från tillbyggnadens tid. Dessa fönster har fått den yttre glaslisten utbytt till kitt. Golvet i kapprummet av betong är kvar och är täckmålad med linoljefärg.

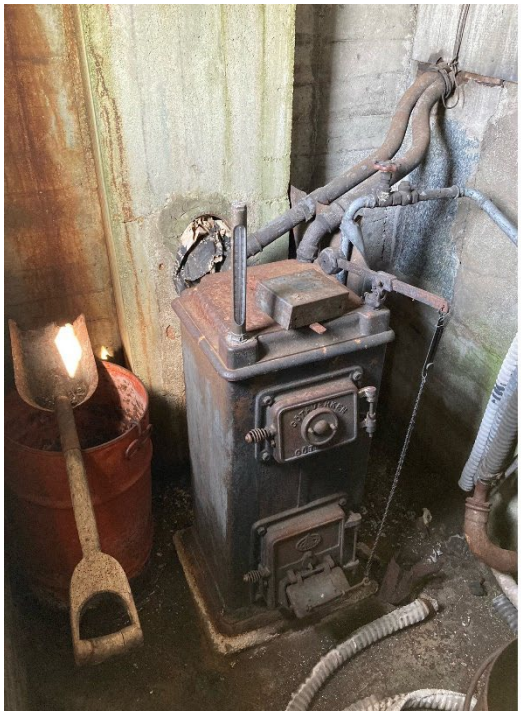
Det finns en del rester av tekniska installationer kvar i och omkring bygganden. Pannrummet är ganska intakt med kokspanna, koksförråd och värmeledningar. Utanför byggnadens sydvästra hörn finns fundamentet kvar till Nautofonen. På fasaden finns spår efter infästningar och stag. En stålställning till ett skärmtak på södra fasaden har tidigare rymt kylelement till råoljemotorerna. En betongplatta strax söder om byggnaden har varit uppställningsyta för två större råoljetankar. På den östra fasaden finns spår efter infästning av lejdaren som gick till mistlurstornet. Här finns även kopplingsplintar till diverse elektriska anordningar. Väster om farstun finns ett äldre betongfundamentet till radiofyrmasten.

Bilden till vänster. Kapprummet fd. vaktrum är det mest intakta med takpanelen, betonggolvet och det lilla vaktfönstret med med sikt mot fyrlanterninen.
Bilden uppe till höger. Fundamentet till Nautofonen, byggnadens sydvästra hörn.
Bilden nere till höger. Fundamentet till radiofyrmasten.

Kokspannan med värmeledningar i pannrummet och koksförrådet i östra delen.

Bilden uppe till vänster. Kokspanna tillverkad på Göteverken, Göteborg.
Bilden nere till vänster. Reglage för värmetillförsel. Bilden till höger. Termometer.

9.3.7 Uppvärmning

Byggnaden har tidigare värmts upp med kokskamin ansluten till vattenburet värmesystem. I Maskinsalen har även funnits en kamin. Idag står byggnaden ouppvärmd.

9.3.8 Vatten och avlopp

Byggnaden saknar VA-installationer.

9.3.9 Ventilation

Självdrag. Tilluftsventiler bör installeras.

Bilden till vänster. Pardörren är målad med skogsgrön alkydoljefärg av märket Servalac.
Bilden uppe till höger. I kapprummet finns den ursprungliga takpanelen kvar.
Bilden nere till höger. Fönstren i kapprummet har kvar originalfoder och listverk kring fönsterbänk från tillbyggnadens uppförande på 30-talet.

9.4 Rumsbeskrivning

9.4.1 Farstu

Pardörr med ramverk av trä, utvändig stående grönmålad träpanel. Invändigt klädd med masonit, gråmålad. Platsbyggd skåpinredning mot öster, 50-tal. Mot väster ett enluftsfönster. Väggar klädda med masonit, vitmålad. Modern klinker på golvet, beige, spräckligt reliefmönster.

9.4.2 Förråd/kapprum

Betonggolv, målad med ljusgrå linoljefärg. Troligen original fönster och foder från tillbyggnadens uppförande på 30-talet. Det mindre fönstret har kvar den yttre glaslisten som var en konstruktion som Fyringenjörkontoret använde sig av. Det ursprungliga innertaket finns kvar som följer yttertakets vinkel. Klätt med liggande pärlspontpanel som är gerad i takets ytterhörn. Väggar klädda med treetexskiva samt tapet som målats.

9.4.3 Konferensrum

Den före detta maskinsalen är idag ombyggd till konferenssal med nyare ytskikt. Golvet är belagt med en beige klinkerplatta med ett spräckligt reliefmönster. Väggarna är klädda med masonit som är vitmålad. Ett nedpendlat undertak i väg är täckt med masonitskivor och ett listverk i kvadratiskt rutnät, vitmålat. Det finns en inspektionslucka upp till vinden. Här kommer man upp i det före detta tornrummet som rymde tryckluftstanken. Hela maskinsalen och tornrummet var öppet i nock och klätt med vitmålad pärlspontpanel. (se bild interiör Mistmaskinhuset vid Eggegrund, sidan 91.)

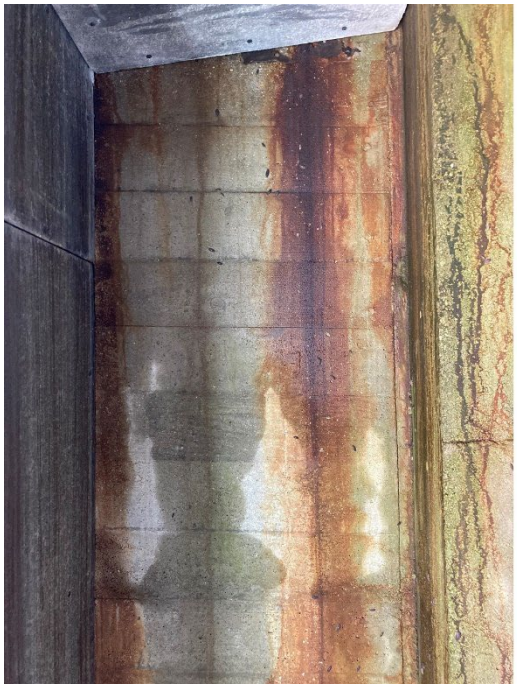
Bilden uppe till vänster. Konferensrummet sett från väster mot kapprum och forskarrum. Väggen med dörrarna är den gamla ytterväggen i maskinsalen.
Bilden nere till vänster. Dörren till forskarrummet är original men flyttat, tidigare yttervägg där den sitter nu.
Bilden uppe till höger. Rummet sett från ingången till forskarrummet.
Bilden nere till höger. Rummet sett från farstun i öster.

9.4.4 Forskarrum

Forskarrummet var tidigare utrymme för batterier som drev både fyrljus och mistsignal efter att den elektrifierats 1934. Även här finns den gamla takpanelen kvar. På golvet ligger ett modernt laminatgolv av trä.

9.4.5 Pannrum

Pannrummet med tillhörande koksförråd är det utrymme som lämnats mest orört sedan det var i drift. Det är viktigt att det inte rensas bort teknik och verktyg vid byggnadsarbeten. Insidan av pannrummet är klätt med eternitplattor av storformat monterade med grov pappspik. Skorstenen av betong har tidigare haft en förlängning med en stålpipa med regnskydd. Rökkanalen står idag öppen.

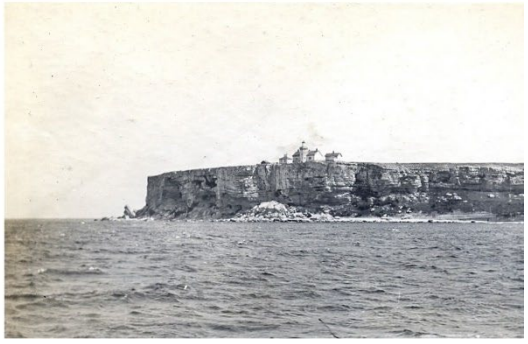
Bilden till höger. Gavelväggen med skorsten av betong.
Bilden upp till höger. Skorstenen av betong saknar regnskydd.
Bilden nere till höger. Reglage på väggen, okänd funktion.

10. Förrådslängan

Omkring år 1925 uppfördes en oljebod strax norr om fyrbyggnaden. I boden förvarades både olja till fyrapparaten samt fotogen till motorerna i Mistmaskinhuset. Tunnorna med olja förvarades tidigare utomhus efter att de lyfts upp med hissbocken vid Spangände. Fyringenjörkontoret hade en standardiserad typritning för fotogenbodar för tillverkning på fabrik.

Boden på Stora Karlsö är platsbyggd med något annan form och storlek än på typritningen. Den karakteristiska sågtandade panelen och de profilerade läkten tycks inte heller ha använts från början. Inte heller den vanliga grunden av granitplintar och ett kraftigt brädgolv enligt beskrivningen. Byggnaden står istället på en gjuten betongplatta, med liggande panel samt har en mer rektangulär form än typritningen. På bildmaterial från Sjöfartsverkets arkiv kan byggnadsåret fastställas.

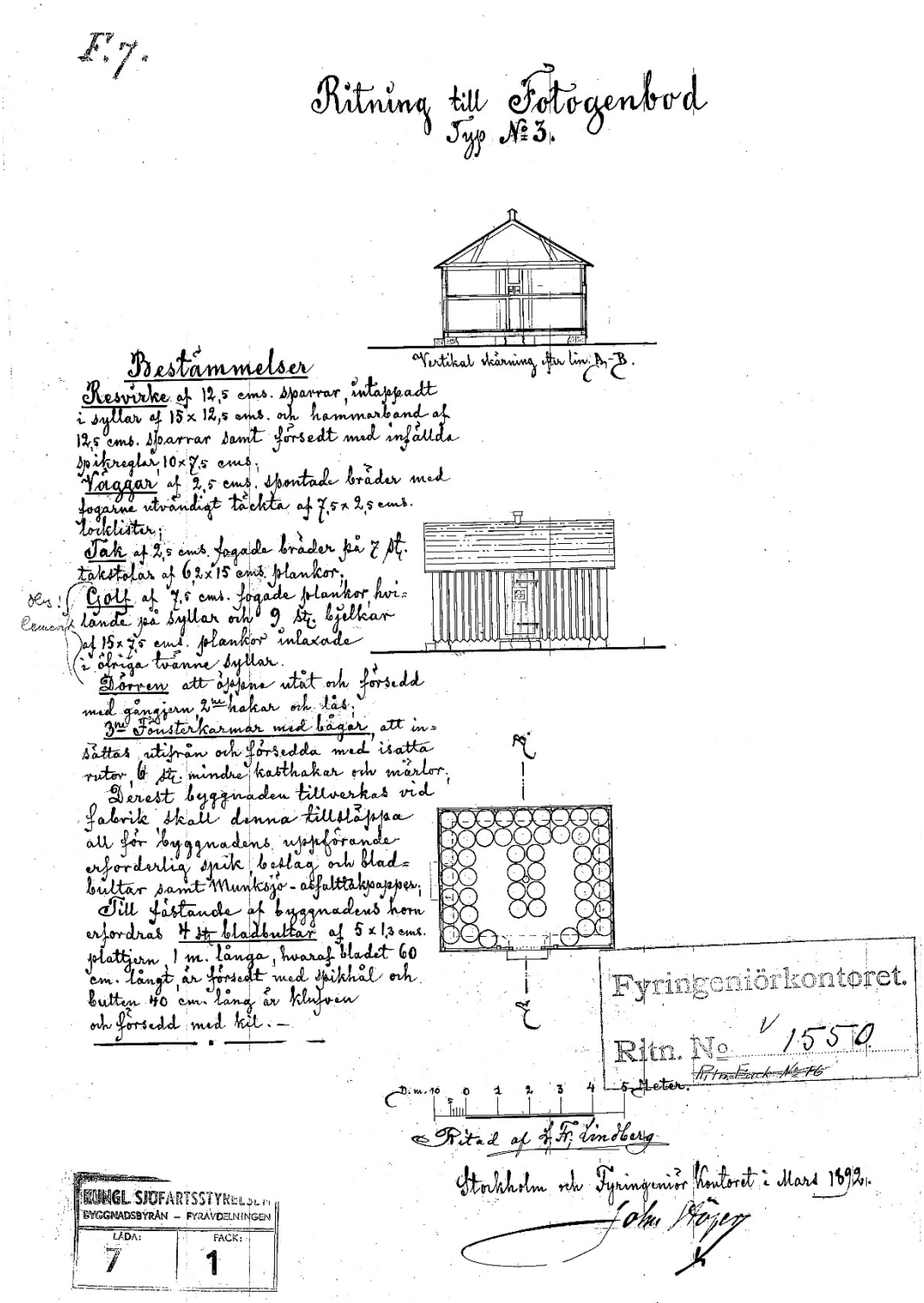

Bilden uppe till vänster. Fotogenboden ännu inte uppförd. Foto 1925
Bilden uppe höger. Fotgenboden sticker upp strax vänster om fyren. Foto 1926.
Bilden nere till vänster. Hissbocken vid Spangände uppfördes ca 1921.
Bilden nere till höger. Siluetten av boden syns till vänster på fyrplatsen. Foto 1925.
Alla bilder Sjöfartsverkets arkiv.

10.1 Historik och byggnadsteknik

Byggnaden är rest på plats med lösvirke och ej helt enligt den typritning som Fyringenjörkontoret tagit fram för Fotogenbodar. Den ursprungliga boden har under åren byggts till ett antal gånger. Först förlängdes byggnaden österut med ett förrådsdel samt två stycken avträden mot väster. Dessa tillbyggnader syns på bild nedan från hösten 1937. Ytterpanelen är ännu ej målad, så troligen är det under tillbyggnadens år som bilden är tagen.

Senare blev boden tillbyggd med ytterligare ett förråd mot öster samt ett tredje avträde mot väster. Taktäckningen var från början asfaltspapp men har senare belagts med sinuskorrugerade eternitplattor av storformat. Byggnaden har utvändigt bytt både kulör och färgtyp ett flertal gånger i likhet med övriga träbyggnader på fyrplatsen. Ursprungligen har den, som de flesta av Lotsverkets ekonomibyggnader, varit rödfärgad. Så sent som 2007 var byggnaden struken med en ljusgrå alkydoljefärg men har därefter blivit rödmålad med liknande färgtyp.

Typritning till Fotogenbod signerad John Höjer. Till vänster om den beskrivande texten avseende golvet är antecknat ”Cement” vilket stämmer med utförandet på St Karlsö. Sjöfartsverkets arkiv.

Nästan alla träbyggnader på fyrplatserna runt om i Sverige rödfärgades Lotsverket hade ett eget recept till rödfärgen och anvisning hur den skulle tillredas.

Recept

156 kannor vatten
1 ¼ lispund vitriol, finstött
3 ½ lispund rågmjöl, siktat
10 lispund rödfärg ”af Fahlu bästa tillverkning”
2 lispund harts, fin
5 kannor linolja

Kokning av rödfärgssats (1870-tal)

”Watten och vitriol uppkokas, under uppkoket ivispas Rågmjölet, derefter iblandas rödfärgen och omröres. Under den tiden smältes Hartzen i linoljan i serskild gryta och då den är smält ihälles den i rödfärgssatsen och omröres.”

Fotogenboden har även dubbeldörrar till skillnad från typritningen, troligen för att kunna rulla i oljefaten direkt på betongplattan. Ventilationshuven i centrum är också en detalj som återfinns på ritning.

Avträdena har påkostade dörrar från snickerifabrik. De är ventilerade med snedställda lameller i ett ramverk av trä. Ovan dörrarna ett öppningsbart överljus.

Fotgenboden har byggts till med förråd mot öster och två avträden mot väster. Den ursprungliga boden har liggande panel som skiljer sig från Lotsverkets standard. Foto hösten 1937, Sjöfartsverkets arkiv.

10.2 Kulturhistoriska värden

Byggnaden har ett högt kulturhistoriskt värde då den spelat en viktig, men lite undanskymd roll, i fyrplatsens utveckling under 1900-talets första hälft. Teknikutvecklingen gick snabbt, vilket Mistmaskinhusets historia berättar om. Fotogenboden är starkt knuten till Mistmaskinhuset och driften av Fyren. Boden har även nyttjats till vedförvaring.

Avträdena vittnar om en förbättrad sanitet och arbetsmiljö på fyrplatsen. Tidigare delade många personer på ett fåtal avträden i fyrens källare. Placeringen en bit bort från bostäderna förbättrade boendemiljö och hygien i fyrbyggnaden. Avträdena är utformade med omsorg om både ventilation och ljus. Fönster- och dörrsnickerier är av hög kvalitet och i förrådsdelens nuvarande mellanväggar (fd. yttervägg) finns ett par originalfönster kvar. Avträdets dörrar, med snedställda lameller för ventilation, är unika och detaljrika. Ett par av de ursprungliga kammarlåsen inkl. nycklar finns bevarade.

Byggnaden är idag rödmålad med alkydoljefärg med ett tak av sinuskorrugerad eternit.

10.3 Nulägesbeskrivning

Förrådslängans stomme är i relativt gott skick men underhållet utvändigt är eftersatt. Byggnaden har flertalet gånger strukits med diffusionstät alkydoljefärg på både fasad, fönster- och dörrsnickerier.

Eternittaket är kraftigt bevuxet med mossa som håller mycket fukt. Pappen under som troligen är den ursprungliga. Avträdenas omsorgsfulla fönster- och dörrsnickerier är kompletta och i relativt gott skick. Det ursprungliga papptaket

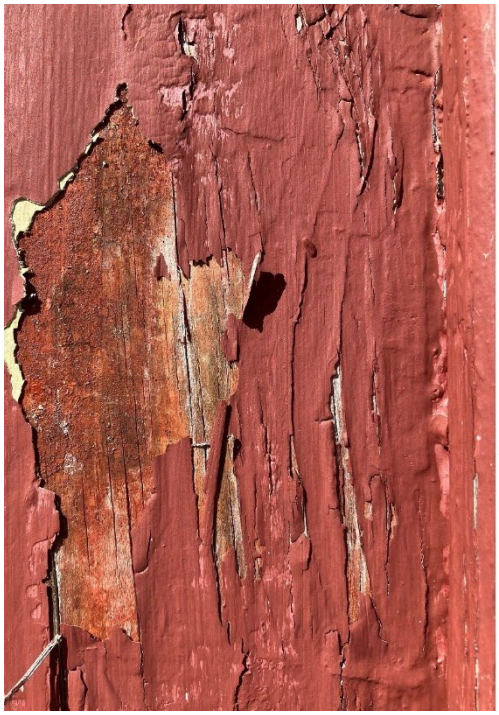
har belagts med trepetskorrugerad svartlackerad plåt. På baksidan av avträdeslängan finns luckor för tömning. De gick vid inventeringen ej att öppna. Igenspikade och fastmålade.

10.3.1 Grund

Betongplatta på mark, oisolerad. I centrum av den ursprungliga Fotogenboden finns ett dräneringshål rakt ut i marken. Plattan är gjuten med fall mot denna punkt. Tillbyggda avträden mot väster och tillbyggda förråd vilar också på betongplattor.

De tre avträdena mot väster med ventilerade dörrar. Fönster på Fotogensbodens gavel är original. Motsvarande finns kvar i den inbyggda gaveln mot öster.

Bilden till höger. Under alkydoljefärgen finns den gamla rödfärgen kvar.
Bilder till höger. Eternittaket och överljus ovan dörr till avträde.

Den ursprungliga bodens längd kan utläsas i grunden och panelens olika höjd.

10.3.2 Stomme

Synlig oisolerad regelstomme av lite varierande dimensioner. Ursprungligen liggande panel, nu stående lockläkt. Stomme förankrad i betongplatta med järn och gängstänger.

10.3.3 Tak och fasader

Platsbyggda takstolar av sågat regelvirke, bördning av spontad panel täkt med asfaltspapp. Senare belagt med sinuskorrugerad eternit av storformat.

10.3.4 Fönster och dörrar

Enkelbågar öppningsbara. Igenspikade på gavlar. Ursprunglig kulör var troligen gulockra, som återfinns på fönster i Fotogensbodens tidigare yttervägg, gavel mot öster.

Bilden till vänster. Ursprungligt fönster och kulör. Fotogensbodens inbyggda gavel mot öster. Ursprunglig liggande panel, rödfärgad.
Bilden till höger. Ursprungligt fönster från den sista tillbyggnaden, englas, sidohängt.

10.3.5 Planlösning
Planlösningens förändring är enkel att följa från ursprunglig Fotogen/oljebod till utbyggnad med avträden och förråd i etapper.

10.3.6 Invändiga ytskikt och utrustning
Omålade väggar bortsett från innerväggar som tidigare utgjort gavlar. Omålad betong som golv i alla utrymmen.

10.3.7 Uppvärmning
Ej uppvärmt, inga värmekällor.

10.3.8 Vatten och avlopp
Inga VA- installationer

10.3.9 Ventilation
Självdrag. Fotogenbodens ventilationshus dock borttagen, hål kan ses invändigt centrerat i nocken. Avträden ventilerade genom dörrar med snedställda lameller samt i övrigt otäta ytterväggar.

10.4 Rumsbeskrivning

10.4.1 Västra förrådet fd. oljebod och fotogenförråd
Omålade väggar. Öppen regelstomme, omålat betonggolv. I golvet centrum finns ett dräneringshål, troligen avsett för läckage av drivmedel. Omålad råspont i taket. I nockens centrum finns spår av öppningen för den ursprungliga ventilationshuven. Original gavelfönster finns kvar även i inbyggd gavel mot öster, här med ursprunglig kulör. Pardörr av enklare brädtyp, troligen original. Utvändigt målad med mörkgrön alkydoljefärg. Utrymmet används idag som snickarbod, målarverkstad och förråd.

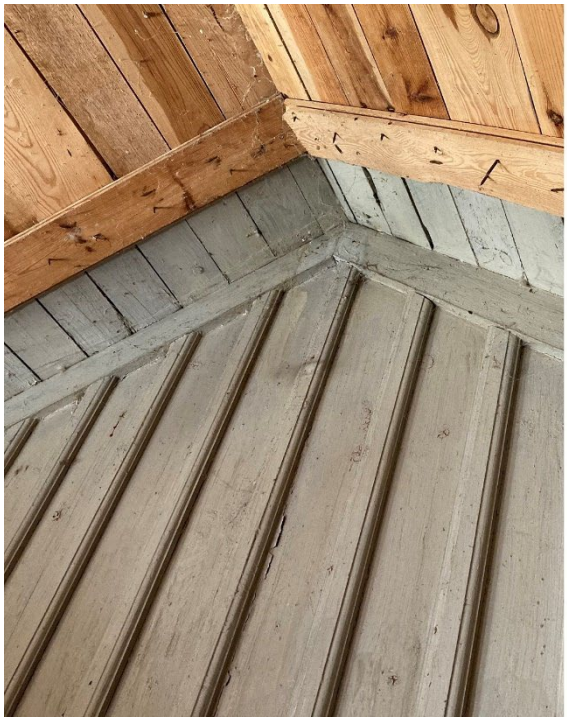

Fasad mot norr. På fasaden förvaras diverse stegar.

10.4.2 Mellersta och östra förrådet

Omålade väggar bortsett från den inbyggda tidigare ytterväggen till Fotogenboden. Denna vägg har liggande rödfärgad träpanel, fönster målad med linoljefärg, troligen gulockra samt vita foder. Omålat betonggolv. Bräddörr utvändigt målad med mörkgrön alkydoljefärg.

Både mellersta och östra förrådet används för diverse utrustning för skötsel av fyrplatsen, verktyg, gräsklippare, virke mm.

Bilden till vänster. Den tidigare gråmålade ytterväggen på mellersta förrådet.
Bilden uppe till höger. Under läkten syns den ursprungliga rödfärgen.
Bilden nere till höger. Taktassarna var från början rödfärgade lagren av alkydoljefärg.

Fasad mot öster.

Fasad mot norr. Spjälstaket och grind mot Spangände.

10.4.3 Avträden

De tre avträdena är i så gott som orört skick bortsett från ett som fått en plastsits. Kvar är bänkarna med de omsorgsfullt tillverkade sitsarna och locken av trä. Funktionen är fortfarande god där hela bänklocket går att fälla upp. De bakre luckorna på norra fasaden är fastmålade eller igenspikade. Överljusen ovan dörrarna är överhängda och öppningsbara.

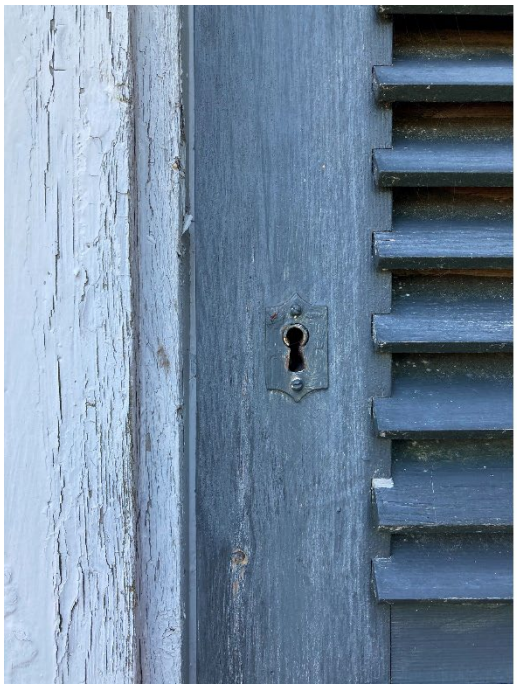
Tre stycken ventilerade högerhängda dörrar. Den mellersta dörren har fått kammarlåset utbytt och den västra saknar låsning bortsett från utvändig bygel för hänglås. Bottensyllen ligger på tjärpapp mot betongplattan. Syllen ligger nära marknivå och utvändig betongplatta.

Bilden till vänster. Den västra dörren saknar kammarlåset.
Bilden uppe till höger. Överljusen är överhängda och öppningsbara
Bilden nere till höger. Sittbänken går att fälla upp för städning eller tömning..

Bilden till vänster. Det östra avträdets kammarlås med utvändig låsbricka. Nyckel finns i tillsynsmannens lägenhet i Fyrbyggnaden.
Bilden uppe till höger. Det omsorgsfullt tillverkade locket till östra avträdet.

11. Mark och anläggningar

På fyrplatsen finns ett antal anläggningar som är viktiga att bevara för att förstå helheten. Det gäller staketet med tillhörande grindar som omgärdar fyrplatsen. Den stora betongplattan för insamling av regnvatten från fyrbyggnadens tak och plattans yta. Till plattan hör en betongcistern under mark. Fundament för olika tekniska installationer som Nautofon, radiofyr, väderstation och oljecisterner. Sedan ingår även mer levande värden som fyrmästarens syrenberså och trädgårdsland varav det sistnämnda var helt övervuxet vid inventeringen.

11.1 Historik och byggnadsteknik

Fyrplatsen inhängnades redan från början i samband med Fyrbyggnadens uppförande 1887. Staketet bestod av tunna korslagda ribbor med rombiskt rutmönster. Grindar av träramar med lika fyllning som staketet. Stolpar av trä. Troligen tjärstruket. Grindar under en tid vita men senare även dem mörka.

Redan på 1920-talet är staketet utbytt mot ett med nuvarande utseende. Stående ribbor med brant vinklad översida. Till en början troligen med ursprungliga trästolpar. Nuvarande betongstolpar uppfördes troligen i samband med modernisering under 30-och 40 talen, då också Fyrmästarbostaden byggdes. Den armerade betongen blev vanligare som alternativ till trä och ansågs ge relativt underhållsfria och hållbara konstruktioner. Idag uppvisar den gamla betongen stora skador i form av rostsprängningar orsakade av armeringen.

Ett antal olika typer av grindar finns i staketet varav den äldsta sitter söder om Fyrmästarbostaden. Det är en träram med stående fyllning av rundjärn. Det finns ytterligare en grind av samma utförande förvarad i Förrådslängan. Oklart var den suttit.

Det ursprungliga staketet av med rombiskt rutmönster. Se även bilden sidan 85, avsnittet om Fyrbiträdesbostaden. Foto 1899. Sjöfartsverkets arkiv.

Grind söder om Fyrmästarbostaden som är samtida med betongstolpar och nuvarande trästaket.

Grinden framför fyrbyggnadens entré. Svartmålat smide med motiv av grisslor och fyrtorn. Tillverkad av Wikmans smide i Visby runt 60-talet.

Väderstation norr om Fyrmästarbostaden.

Nordost om fyren finns en betongplatta om drygt 500 kvadratmeter för insamling av regnvatten. Ned på plattan leds även takvattnet från Fyrbyggnaden. Vattnet samlas i en underjordisk betongcistern med en volym av ca 6 kubikmeter. Vattnet kunde härifrån pumpas upp och användas till tvätt, tvagning och i viss mån matlagning. Även Fyrmästarbostaden hade ett tekniskt system för insamling av takvatten. Vatten var en bristvara under sommaren och insamlingen under mark bevarade vattnet svalt och utan att det dunstade.

Bilden till vänster. Vattnet samlas i en underjordisk betongcistern.
Bilden uppe till höger. Betongplattan mäter drygt 500 kvadratmeter.
Bilden nere till höger. Locken av betong till cisternen.

11.2 Kulturhistoriska värden

Staket och grindar har viktig roll i förståelsen för den avgränsade fyrplatsen. Staketet markerar själva fastighetsgränsen och den yta som Kronan expropierade för Lotsverkets räkning inför uppförandet av ett bemannat fyrtorn på Stora Karlsö. Staket och grindar har byts ut under åren och nuvarande utformning tillkom troligen under den stora moderniseringen som skedde under 30- och 40-talet. Det finns några äldre exempel på grindar, en söder om Fyrmästarbostaden och en löst förvarad i Förrådslängan. Övriga grindar är nyare och av smide eller svetsade rör. Alla har ett stort värde då de tillkommit under tiden när fyrplatsen ännu var bemannad.

Bilden till vänster. Sprucken betongstolpe till följd av rostsprängning.
Bilden till höger. Betongstolpe utbytt mot trä.

Grinden söder om Fyrmästaren är intakt med betongstolpar.

Källförteckning

Arkiv

Riksarkivet, Marieberg Sthlm (Lotsstyrelsen och Fyringenjörkontorets arkiv)
Landsarkivet Visby (Stora Karlsö arkiv)
Sjöfartsverkets arkiv, Norrköping
Karlsö Jagt & Djurskyddsförening arkiv på St. Karlsö
Statens Fastighetsverk
Riksantikvarieämbetet.
Naturvårdsverket
Länsstyrelsen på Gotland
Fyrwiki, Svenska fyrsällskapet nätbaserade lexikon
Klinte hembygdsförening

Litteratur

Sveriges fyrplatser, Dan Thunman
Blänket, Svenska fyrsällskapets tidskrift

Myndigheter

Statens Fastighetsverk
Naturvårdsverket
Länsstyrelsen på Gotland
Riksantikvarieämbetet
Sjöfartsverket

Kontakta oss
Länsstyrelsen i Gotlands län
621 85 VISBY
Besöksadress: Visborgsallén 4
Telefon: 010-223 90 00
E-post: gotland@lansstyrelsen.se

www.lansstyrelsen.se/gotland

Denna rapport är framtagen av Länsstyrelsen i Gotlands län i samarbete med följande aktörer:

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET

☐ Fortifikationsverket
☐ Kungl. Djurgårdens förvaltn.
☐ Kungl. Hovstaterna
☒ Naturvårdsverket
☐ Sjöfartsverket
☐ Statens fastighetsverk
☐ Sveriges lantbruksuniversitet
☐ Trafikverket

Yttrande

Datum 2022-04-21
Klassificering 3.3.4
Dnr RAÄ-2022-1281

Ert datum 2022-04-19
Er ref (Lst) 512-1736-22

Avdelning Kulturmiljöavdelningen
Enhet Förvaltningsärenden och bidrag

Vårdprogram för Stora Karlsö fyrplats, Naturvårdsverket, Gotlands kommun, Gotlands län

Sammanfattning

”Vårdprogram Stora Karlsö fyrplats 2022” utgör en bra grund för anläggningens framtida långsiktiga bevarande och förvaltning.

Ärendet

Naturvårdsverket (NVV) har insänt det rubricerade vårdprogrammet, daterat våren 2022, med begäran om Riksantikvarieämbetets (RAÄ) yttrande. RAÄ har vid ett samrådsmöte den 6 april 2022 lämnat muntliga synpunkter på en tidigare version. Synpunkterna har beaktats i det nu föreliggande vårdprogrammet.

Enligt *Överenskommelse om samverkan mellan Statens fastighetsverk och Riksantikvarieämbetet gällande byggnadsminnesförklaring, skyddsbestämmelser och vårdprogram* (2019-04-15) ska RAÄ ifråga om vårdprogram för statliga byggnadsminnen yttra sig över ”kulturhistorisk värdebeskrivning och vid behov över den föreslagna inriktningen för fastighetens användning, mål, vårdkrav och forskningsbehov samt vid behov även över andra delar av vårdprogrammet”.

Synpunkter

RAÄ anser att vårdprogrammet håller bra kvalitet och att det beskriver anläggningens kulturhistoriska värden och de speciella krav och hänsyn som därmed är relevanta. RAÄ emotser ett fastställt vårdprogram i pärm till Riksantikvarieämbetet, KMf, Box 241 99, 104 51 Stockholm och ett i digital form till registrator@raa.se. RAÄ tar med detta yttrande inte ställning till föreslagna ändringar, utan dessa får på sedvanligt sätt prövas i de fall de är tillståndspliktiga.

Detta beslut har fattats av enhetschefen Solveig McKenzie efter föredragning av handläggaren Oiva Isola. Beslutet har signerats elektroniskt och saknar därför underskrift.

Kopia för kännedom per e-post till: länsmuseum/motsv

Riksantikvarieämbetet
Storgatan 41
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620